

National report - Latvia

Etuc SociAll Project

Author: Linda Romele

Participating National Trade unions: LBAS

Kopsavilkums

Latvijas pensiju sistēma ir atzīta par vienu no ilgtspējīgākajām pasaulē.¹ Vācijas apdrošināšanas un aktīvu pārvaldīšanas sabiedrība *Allianz Global* savā 2016. gada “Pensiju ilgtspējas indeksā” ir novērtējusi Latvijas pensiju sistēmu kā septīto ilgtspējīgāko pasaulē. Turklāt, salīdzinot ar 2014. gadu, Latvija 2016. gada indeksā bija pakāpusies par divām vietām. Saskaņā ar 2016. gada indeksu ilgtspējīgāka pensiju sistēma ir izveidota tikai Austrālijā, Dānijā, Zviedrijā, Nīderlandē, Norvēģijā un Jaunzēlandē, un Latvija šoreiz ir aizsteigusies priekšā gan Lietuvai, gan Igaunijai.

Vienlaikus vidējā 2018. gadā izmaksātā pensija bija zem nabadzības sliekšņa, savukārt 2019. gadā 30 % pensionāru saņēmuši pensiju apmērā līdz 300 eiro, bet 70 % pensionāru — līdz 400 eiro. Nabadzības riska sliekšnis 2018. gadā bija 409 €. Tomēr mazās pensijas ir tikai viena monētas puse — otra ir īss paredzamais dzīves ilgums, par ko vēl īsāks ir veselīgas dzīves ilgums, kas praktiski neatstāj iespēju novēcot, dzīvojot kvalitatīvi.

Tiesa, pēdējos gados pensiju sistēmā ir ieviesti vairāki būtiski uzlabojumi. Ir paredzēta iespēja mantot pensijas 2. līmeņa uzkrājumu (otrā pīlāra jeb obligātā valsts fondēto pensiju shēma — fondēta noteiktu iemaksu sistēma, *FDC*), pārdzīvojušais laulātais ierobežotu laiku var saņemt mirušā pensiju, ir samazinātas komisijas maksas par pensiju 2. līmeņa pārvaldīšanu. Sistēma pamazām virzās uz sociālā nodrošinājuma un fondēto pensiju shēmu risinājumiem, mazinot negatīvās sekas, ko radījusi pāreja no vienas sistēmas uz citu². Kolektīvās dalības līgumiem pensiju pārvaldīšanā un regulēšanā nav būtiskas lomas — praksē ticis izveidots tikai viens slēgts pensiju fonds. Arodbiedrību loma ir mērena, tās kļūst nozīmīgas, kad ir runa par noteiktiem jautājumiem vai aspektiem, piemēram, izdienas pensiju vai priekšlaicīgas pensionēšanās iespējām noteiktās profesijās. Valsts līmenī arodbiedrības iesaistās vispārīgākos jautājumos, kā tas notika 2013. un 2014. gadā, kad tika palielināts pensionēšanās vecums.

Būtiski norādīt, ka daļa atbildības gulstas uz pašu darba ņēmēju pleciem. Lielais ēnu ekonomikas un aplokšņu algu īpatsvars ievērojami samazina iespējas saņemt pienācīgu vecuma pensiju. Būtiska nozīme ir informētības veicināšanas pasākumiem gan par neformālo ekonomiku, gan arī par vispārējo

¹ Latvijas pensiju sistēma ir atzīta par vienu no desmit labākajām pasaulē Vācijas apdrošināšanas un aktīvu pārvaldīšanas sabiedrības *Allianz Global* sastādītajā Pensiju ilgtspējas indeksā (PII), tomēr tas ir novērtējums sistēmas uzbūvei un ilgtspējīgam, nevis pensijas līmeņiem un tās pietiekamībai. *Allianz Global* jaunākajā Pensiju indeksā, kurā pensiju sistēmas analizētas no ilgtspējas un pietiekamības viedokļa, Latvija ieņēmusi 13. vietu 70 valstu vidū (pamatojoties uz jaunākajiem pieejamajiem datiem, sākot no 2020. gada marta). Pensiju sistēma ir saņēmusi zemu novērtējumu sadaļā, kur ir pētīts, vai tā nodrošina pietiekami augstu dzīves līmeni gados veciem cilvēkiem (Latvijas gadījumā 2,99 punkti no 7).

² No Padomju Savienības plānveida ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku.

saikni starp veiktajām iemaksām un gaidāmo pensiju, taču šai informācijai ir jānāk pretī tās saņēmējam, nevis otrādi.

Valsts konteksts

Pretēji novērtējumam, ko 2016. gada "Pensiju ilgtspējas indeksā" sniedza apdrošināšanas uzņēmums *Allianz Global*, Vācijas neatkarīgā organizācija *Bertelsmann Stiftung* projektā "Ilgtspējīgas pārvaldības rādītāji", izvērtējot 41 Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk – ESAO, plašāk zināma ar abreviatūru angļu valodā – OECD) dalībvalsti un visas ES dalībvalstis 10 punktu skalā un analizējot fiskālo ilgtspēju ar jautājumu "Cik lielā mērā pensiju politika sasniedz nabadzības novēršanas, paaudžu starpā panākamā taisnīguma un fiskālās ilgtspējas mērķus?", Latvijas pensiju sistēmai piešķīra 4 punktus. Tas nozīmē, ka pensiju politika pilda savus uzdevumus daļēji. Šajā gadījumā Igaunijas un Lietuvas pensiju sistēmas tika novērtētas ar 7 punktiem (*Bertelsmann Stiftung*, 2018). Būtiski norādīt, ka kategorijā "Vecāka gadagājuma cilvēku nabadzība" tika piešķirts 1 punkts, savukārt augstākais novērtējums — 7,3 punkti — tika piešķirts vecāka gadagājuma cilvēku nodarbinātībai.

Latvijā kopš 2001. gada jūlija ir trīs pīlāru pensiju sistēma, kas izstrādāta ar mērķi, lai katrs darba ņēmējs būtu atbildīgs par savām vecumdienām un pienācīgu drošību un gādātu par to savas darba dzīves laikā. Pensiju sistēma sastāv no³:

- **pensiju 1. līmeņa** (valsts obligātā nefondēto pensiju shēma), kurā iesaistās visi sociālās apdrošināšanas iemaksu veicēji. Veiktās iemaksas tiek izmantotas, lai maksātu vecuma pensiju pašreizējai pensionāru paaudzei;
- **pensiju 2. līmeņa** (valsts fondēto pensiju shēma), kurā izvēlēts pārvaldnieks veiktās sociālās apdrošināšanas iemaksas iegulda finanšu tirgos un līdzekļi tiek uzkrāti attiecīgā iemaksu veicēja/nodokļu maksātāja pensijai;
- **pensiju 3. līmeņa** (privātā brīvprātīgā pensiju shēma), kas sniedz iespēju ikvienam veidot papildu uzkrājumus pensijai, veicot iemaksas pašu izvēlētos privātos pensiju fondos.

Pensiju sistēmas 1. un 2. līmenis ir obligāts, savukārt dalība 3. līmenī ir brīvprātīga un ietver gan paša darba ņēmēja, gan darbavietas veiktas iemaksas. Sistēmas galvenais princips ir tāds, ka, veicot lielākas sociālās iemaksas tūlīt, lielāka kļūs arī nākotnē saņemamā pensija.

Pensiju 1. līmenis tika ieviests 1996. gada janvārī. Tajā ņemti vērā paaudžu un dzimumu solidaritātes principi. Paaudžu solidaritāte nozīmē to, ka darba ņēmēju sociālās apdrošināšanas iemaksas tiek izmantotas, lai izmaksātu vecuma pensijas pašreizējai pensionāru paaudzei⁴.

Savukārt dzimumu solidaritāte nozīmē, ka gan vīriešiem, gan sievietēm kopš 1992. gada ticis prognozēts vienāds pensiju izmaksas laika periods un ir vienāds pensionēšanās vecums. Pensiju sistēma ir individualizēta, t.i., katrai personai ir savs VSAA konts iemaksu uzkrāšanai un pārvaldīšanai. Tomēr tas nenozīmē, ka pensijas vīriešiem un sievietēm ir vienādas.

Pensiju 1. līmeņa sistēma nodrošina pensijas visām personām, kas ir bijušas sociāli apdrošinātas vismaz 15 gadus. Ja personas sociālās apdrošināšanas stāžs ir mazāks par 15 gadiem, tai piešķir valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu. Minimālais darba stāžs pensijas saņemšanai laika gaitā ir mainījies. Ieviešot Latvijā pensiju sistēmu, tika noteikts minimālais darba stāžs 10 gadi. Ekonomikas krīzes

³ Labklājības ministrijas tīmekļa vietne: www.lm.gov.lv

⁴ Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras tīmekļa vietne: www.vsaa.gov.lv

ietekmē 2012. gadā minimālais darba stāžs tika pagarināts līdz 20 gadiem, paredzot, ka no 2014. gada 1. janvāra līdz 2024. gada 31. decembrim minimālais sociālās apdrošināšanas stāžs būs 15 gadi.

Attiecībā uz pensionēšanās vecumu jānorāda, ka pēdējā Latvijas pensiju sistēmas reforma tika veikta 2014. gadā, kad tika nolemts pensionēšanās vecumu pakāpeniski palielināt no 62 līdz 65 gadiem (tiks sasniegts 2025. gadā). Sākot veikt izmaiņas sociāli ekonomiskajā sistēmā, pensionēšanās vecums līdz 1995. gadam bija 55 gadi sievietēm un 60 gadi vīriešiem, un to vispirms palielināja līdz 62 gadiem, vienlaikus likvidējot dzimumu pensionēšanās vecuma nevienlīdzību.

Pašlaik nenotiek diskusijas par pensionēšanās vecuma palielināšanu, un ir sagaidāms, ka vismaz līdz 2025. gadam, kad tiks pilnībā pabeigta iepriekšējās reformas īstenošana, pensionēšanās vecums netiks pārskatīts. ESAO pieļauj, ka 2060. gadā pensionēšanās vecumam varētu nākties pārsniegt 65 gadu sliekšni, cita starpā pamatojot to ar paredzamo dzīves ilgumu. Kopumā pensionēšanās vecumu ietekmē ne vien sociālā budžeta ilgtspēja, bet arī darba apstākļi, dzīvesveids, medicīniskās tehnoloģijas, kā arī veselības aprūpes kvalitāte un pieejamība (ESAO, 2018). Tie ir sistēmas uzlabojumi, kas būtu jāņem vērā, aprēķinot paredzamo dzīves ilgumu. Tomēr, spēkā esot pašreizējam pensionēšanās vecumam, pakāpeniski samazināsies pensijas apmērs attiecībā pret algu, t.i., sāraks vidējās pensijas apmērs, ko personas varēs saņemt par saviem agrākajiem ienākumiem, jo samazināsies strādājošo skaits, kamēr paredzamais dzīves ilgums, ko izmanto pensiju aprēķinos, pieaugs. Tādējādi samazināsies prognozētā pensija jauniem darba tirgus dalībniekiem. Pensijas attiecība pret algu jeb aizvietošanas indekss ir vienāds kā lielo algu saņēmējiem, tā personām, kuras sava darba mūža laikā ir saņēmušas pusi no vidējās algas (ESAO, 2018). Latvijas pensiju aprēķināšanas metodoloģijā un nosacījumos, ko piemēro iemaksu veikšanai, nav paredzēta progresivitāte attiecībā uz lielo un mazo pensiju saņēmējiem.

Ir būtiski, lai persona, kas sasniegusi pensionēšanās vecumu, taču turpina strādāt, saņemtu pensiju pilnā apmērā. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2020. gada 2. ceturksnī vecuma grupā no 65 līdz 74 gadiem bija 39,5 tūkstoši nodarbinātu personu. Varam provizoriski lēst, ka aptuveni 10 % vecuma pensijas saņēmēju strādā. Arī pētījumu centra SKDS veiktajā aptaujā tika noskaidrots, ka tikai 10,6 % pensijas vecumu sasniegušo respondentu (15,8 % vīriešu un 8 % sieviešu) turpina darba gaitas (SKDS, 2020). Kaut arī nav pieejami reprezentatīvi dati par pensionāru vēlmi un gatavību strādāt, atsevišķu aptauju dati liecina, ka Latvijas pensionāri vēlas iesaistīties darba tirgū un būt noderīgi sabiedrībai.⁵ Puse (52 %) pensijas vecumu sasniegušo vai nupat pensijā devušos personu vēlētos iekļauties darba tirgū. Galvenā motivācija ir vēlme papildus nopelnīt (35 %), kā arī būt cilvēkos un socializēties (19 %).⁶

Pensionēties iespējams pirms pensijas vecuma

Latvijas tiesību aktos ir paredzēta iespēja pensionēties priekšlaicīgi — divus gadus pirms īstā pensijas vecuma sasniegšanas. Ņemot vērā to, ka pensionēšanās vecums gadu no gada pieaug (no 2014. gada 1. janvāra faktiskais pensionēšanās vecums ik gadu palielinās par trim mēnešiem, līdz 2025. gada 1. janvārī sasniegs 65 gadus), attiecīgi arī pieaug vecums, no kura iespējama priekšlaicīga pensionēšanās. Tas nozīmē, ka 2025. gadā priekšlaicīgi pensionēties būs iespējams, sasniedzot 63 gadu vecumu. Tomēr, lai persona drīkstētu pensionēties priekšlaicīgi, tās sociālās apdrošināšanas stāžam ir jābūt ne mazākam par 30 gadiem.

⁵ Aptauja: Lielākā daļa Latvijas senioru vēlas strādāt. "Diena", 20.09.2018.

<https://www.diena.lv/raksts/uznemeja-diena/zinas/aptauja-lielaka-dala-latvijas-senioru-velas-stradat-14205375>

⁶ *Ibid.*

Līdz īstā pensijas vecuma sasniegšanai tiek piemēroti ierobežojumi priekšlaicīgi piešķirtās vecuma pensijas izmaksai:⁷

- nestrādājošām personām, kam priekšlaicīgi ir piešķirta vecuma pensija, tiek izmaksāti 50 % no piešķirtās pensijas;
- ja persona, kas var doties priekšlaicīgā pensijā, strādā (kā algots darbinieks vai pašnodarbināta persona), priekšlaicīgo vecuma pensiju neizmaksā.

Priekšlaicīgo vecuma pensiju izmaksā 50 % apmērā no aprēķinātās vecuma pensijas, taču, kad persona ir sasniegusi īsto pensijas vecumu, tai izmaksā 100 % no aprēķinātās vecuma pensijas. Ja persona pensionējas priekšlaicīgi, tai ir jāņem vērā, ka vecuma pensija būs mazāka, jo mazāks ir gadu skaits, par kuriem ir veiktas sociālās iemaksas. Šo iemeslu dēļ to personu skaits, kuras izvēlas pensionēties priekšlaicīgi, ir neliels — 2018. gadā pirms īstā pensijas vecuma sasniegšanas pensionējās 13,7 %.

Ekonomikas krīze 2009. gadā skāra arī priekšlaicīgi piešķirtās vecuma pensijas, lai arī priekšlaicīga pensionēšanās bija viens no veidiem, kā gādāt par personu sociālo drošību situācijā, kad mazinājās nodarbinātība. Krīzes laikā 2009. gadā priekšlaicīgi piešķirtās pensijas apmērs tika samazināts līdz 50 %, savukārt līdz tam, priekšlaicīgi pensionējoties, personas saņēma 80 % no aprēķinātās vecuma pensijas.

Latvijas Pensionāru federācija ir cita starpā ierosinājusi, ka persona, kas uzaudzina bērnu, drīkstētu doties pensijā piecus gadus pirms vispārējā pensijas vecuma sasniegšanas un pensijas apmēram būtu jāsasniedz 70 % pašreizējo 50 % vietā. Saskaņā ar Pensionāru federācijas pausto tādējādi tiktu atbalstīti bērnu vecāki un sekmēta demogrāfiskās situācijas uzlabošanās.

Tāpat ir jārisina to personu pensijas jautājums, kas ir strādājušas smagos un veselībai kaitīgos apstākļos un tāpēc ir devušās pensijā pirms īstā pensijas vecuma sasniegšanas. Tādējādi šo personu apdrošināšanas stāžs un pensija ir mazāka (taču viņi priekšlaicīgas pensionēšanās dēļ nezaudē 50 % no piešķirtās pensijas).

Minimālā vecuma pensija

Valsts ir noteikusi minimālo vecuma pensijas apmēru, kas ir atkarīgs no personas darba stāža. Līdz 2020. gadam vecuma pensijas minimālais apmērs bija piesaistīts valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam, kas 2020. gadā bija 64,03 eiro. Jānorāda, ka 2020. gads ir pirmais gads, kad pēc ilgāka starplaika ticis palielināts vecuma pensijas minimālais apmērs. Iepriekšējā reize, kad tika palielināts valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts, bija 2006. gadā, kad tas pieauga no 35 latiem (49,80 eiro) līdz 45 latiem (64,03 eiro), proti, minimālās vecuma pensijas apmērs nebija ticis mainīts 14 gadus. Lai arī 2020. gadā minimālā vecuma pensija (atsaistot to no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta) tika palielināta no 64,03 eiro līdz 88 eiro (ar darba stāžu līdz 20 gadiem), vidējā neto darba alga valstī laikā no 2006. līdz 2019. gadam pieauga vairāk nekā 2,5 reīžu — no 308 eiro 2006. gadā līdz 793 eiro 2019. gadā.

Personām, kurām piešķirta vecuma pensija, pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par minimālo vecuma pensiju. Viens no Eiropas Komisija ieteikumiem 2019. gadā bija mazināt sociālo atstumtību, jo īpaši gādājot par adekvātuma pieaugumu minimālo ienākumu pabalstiem, minimālajām vecuma pensijām un ienākumu pabalstiem, kas paredzēti cilvēkiem ar invaliditāti (Eiropas Komisija, 2019). Tomēr, pēc ekspertu domām, konkrētai valstij adresētie ieteikumi maz ietekmē pensiju adekvātumu un tā tas ir arī Latvijas gadījumā (Eiropas Arodbiedrību konfederācija, 2019).

---

⁷ Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras tīmekļa vietne: www.vsa.gov.lv

Kaut arī 2020. gadā minimālās vecuma pensijas apmērs tika atsaistīts no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta, šo pabalstu joprojām piešķir personām, kurām nav tiesību uz valsts pensiju. Lielākoties tie ir gadījumu, kad personai nav pietiekama darba stāža — pat tad, ja tikušas veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas.

1. tabula

Darba stāžs	Koeficients	Minimālā pensija (EUR) līdz 31.12.2019.	Minimālā pensija (EUR) no 01.01.2020.
Līdz 20 gadiem	1,1	70,43	88,00
No 20 līdz 30 gadiem	1,3	83,24	104,00
No 31 līdz 40 gadiem	1,5	96,05	120,00
41 un vairāk gadu	1,7	108,85	136,00

Avots: Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

<https://www.vsaa.gov.lv/pakalpojumi/pensionariemsenioriem/vecuma-pensija/>

2020. gada jūnijā 446 051 pensionārs saņēma vecuma pensiju, savukārt 19 496 personas — valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu.

Pensiju indeksācija

Saskaņā ar likumu “Par valsts pensijām” pensiju indeksācija tiek veikta katru gadu 1. oktobrī (taču iepriekš indeksācijas noteikumi tikuši grozīti — pēc krīzes aprēķinā netika ņemts vērā algas pieaugums). Pensiju indeksācijā izmantoto koeficientu veido, ņemot vērā faktisko patēriņa cenu indeksu valstī un daļu no apdrošināšanas iemaksu algu summas reālā pieauguma procentiem. Tomēr attiecībā uz indeksējamās pensijas apmēru likumā ir paredzēts, ka tiek indeksēta tāda valsts pensija vai tās daļa, kas nepārsniedz pusi no iepriekšējā gada vidējās apdrošināšanas iemaksu algas valstī.

No 2017. gada šī daļa no apdrošināšanas iemaksu algu summas reālā pieauguma procentiem ir 50 % (iepriekš bija 25 %). Pensiju indeksācijas mērķis ir pasargāt piešķirtās pensijas un pabalstus no pirktpējas krituma un gādāt, lai netiktu zaudēta to vērtība.⁸ Attiecīgi pensiju apmērs aug straujāk nekā patēriņa cenu indekss un cenas, taču lēnāk nekā vidējā alga valstī, jo vidējā alga kopš ekonomikas krīzes kāpj straujāk nekā patēriņa cenu indekss (kopš 2011. gada patēriņa cenu indekss ir vidēji pieaudzis par 1,8 %, savukārt vidējais algu pieauguma rādītājs kopš 2011. gada ir bijis 4,7 % gadā).

Indeksācijas pamatā ir piešķirtās pensijas apmērs, izslēdzot no aprēķina piemaksu pie pensijas par apdrošināšanas stāžu, kas uzkrāts līdz 1996. gadam.⁹

Vecuma pensiju indeksācijā tiek piemēroti dažādi indeksi, kas atkarīgi no cilvēka uzkrātā apdrošināšanas stāža (spēkā no 2018. gada). Jo lielāks apdrošināšanas stāžs, jo lielāks indekss tiks piemērots. Tādējādi 2020. gadā minimālais indekss ir 1,0380, bet maksimālais ir 1,0578.

Darba stāžs	Indekss	Apdrošināšanas iemaksu algas reālais pieaugums	Pensijas pieaugums*
Līdz 20 gadiem	1,0380	50 %	363,30

⁸ Par pensiju indeksāciju 2020. gadā. <http://www.lm.gov.lv/lv/aktuali/presei/91911-par-pensiju-indeksaciju-2020-gada>

⁹ Kas ir jāzina par pensiju indeksāciju. Labklājības ministrijas skaidrojums. <http://www.lm.gov.lv/lv/aktuali-list/87662-kas-ir-jazina-par-pensiju-indeksaciju-7543>

No 20 līdz 30 gadiem	1,0446	60 %	365,61
No 31 līdz 40 gadiem	1,0512	70 %	367,92
41 un vairāk gadu	1,0578	80 %	370,23

* Piemērs, ja pensijas apmērs ir 350 eiro¹⁰

Ar šādu indeksācijas kārtību tiek indeksēts viss pensijas apmērs personām, kuru ienākumi ir zemi, un daļa no pensijas personām ar relatīvi augstiem ienākumiem.

2020. gada 1. oktobrī ir paredzēta pensiju un pabalstu indeksācija un tiks palielinātas pensijas un pabalsti vai to daļa, kas nepārsniedz 454 eiro. Būtiski norādīt, ka pastāv sliekšnis indeksējamās pensijas apmēram. Ja pensija pārsniedz 454 eiro, tiks indeksēta pensijas daļa 454 eiro apmērā, kas par 18 % pārsniedz vidējo pensiju 2020. gada jūnijā. 2020. gadā indeksācija tiks piemērota arī piemaksai pie vecuma pensijas vai invaliditātes pensijas par katru apdrošināšanas stāža gadu, kas uzkrāts līdz 1995. gada 31. decembrim. Tomēr pensijas kopējam apmēram un piemaksai tiek piemērots iedzīvotāju ienākuma nodoklis (2018. gadā Latvijā tika ieviests progresīvais iedzīvotāju ienākuma nodoklis un ienākumiem un pensijām ar piemaksām, kas nepārsniedz 1667 eiro mēnesī, iedzīvotāju ienākuma nodoklis tika samazināts no 23 % līdz 20 %).

Līdz ar vidējās algas straujo kāpumu pēdējos gados aug pensiju indeksējama apmērs vai to indeksējamās daļas. Salīdzinājumam: 2015. gadā tika indeksētas pensijas vai to daļas 311 eiro apmērā, kas par 6,5 % pārsniedza vidējo pensiju 2015. gada oktobrī.

Kaut arī, indeksējot pensijas, tiek ņemts vērā vidējās algas pieaugums valstī, indeksācija par attiecīgā gada pieaugumu tiek veikta nākamajā gadā, turklāt tikai reizi gadā par jau aizvadīto periodu, kad inflācija jau ir notikusi. Pensionāru vidū pastāv uzskats, ka pensiju indeksācijai būtu jānotiek divas reizes gadā.

Tomēr pensionāru vidū nav vienprātības par to, vai pensiju indeksācija ir taisnīga un vienlīdzīga visiem pensionāriem. Viens no sociālā nodrošinājuma sistēmas stūrakmeņiem ir plašas novēršana starp mazo un lielo pensiju saņēmējiem, taču pensiju indeksācijas gadījumā visvairāk iegūs tie, kuriem jau ir lielākas pensijas. No otras puses, šāda pensiju indeksācija ir taisnīga, jo tie, kas pagātnē ir ieguldījuši vairāk darba, t.i., tie, kas ilgāku laiku ir veltījuši darbam, nevis studijām vai ģimenei, saņems vairāk. Ilgāks darba stāžs nozīmē arī to, ka persona ir bijusi nodarbināta legāli, t.i., persona ir samaksājusi daļu savas algas nodokļos, tāpēc personai būtu jāsaņem lielāka pensija.

Visu pabalstu un pensiju vienāda indeksācija arī nevarētu uzticēšanos sociālā nodrošinājuma sistēmai un principam, ka nodokļi ir jāmaksā no visas algas, kā arī nesekmētu tiekšanos pēc aktīvākas darba dzīves, lai attiecīgi gūtu lielākus ienākumus. No otras puses, pensiju pieaugums būtu jāizsaka absolūtā izteiksmē eiro vērtībā par katru darba stāža gadu, nevis procentos no pensijas, jo daļa no uzkrātā pensijas kapitāla un darba stāža ir attiecināma uz iepriekšējo pensiju sistēmu.

Bezdarba un bērnu kopšanas ietekme uz pensijām

Nodarbinātības speciālā budžeta resursi sastāv no obligātajām apdrošināšanas iemaksām bezdarba gadījumam un citiem ienākumiem. Turklāt apdrošināšanas stāžā ir ietverts arī periods, kad apdrošinātā persona saņem bezdarbnieka pabalstu. Bezdarba gadījumā no nodarbinātības speciālā budžeta par bezdarbnieku tiek veiktas obligātās pensiju apdrošināšanas iemaksas 20 % apmērā no bezdarbnieka pabalsta, taču tikai par tām personām, kuras saņem bezdarbnieka pabalstu. Bezdarbnieka pabalsta saņēmēju pensijai apdrošina valsts. Vidējais bezdarba ilgums 2020. gada jūnijā bija 144 dienas (vidējais dienu skaits uzskaitē, mediāna) salīdzinājumā ar 173 dienām gadu iepriekš; kopumā bezdarbs ildzis 5–

¹⁰ Par pensiju indeksāciju 2020. gadā. <http://www.lm.gov.lv/lv/aktuali/presei/91911-par-pensiju-indeksaciju-2020-gada>

6 mēnešus (NVA, 2020). Jāpiebilst, ka vidējais bezdarba ilgums šajā gadā ir samazinājies līdz ar bezdarbnieka pabalsta apmēra un izmaksas ilguma samazināšanu, sākot no 2020. gada. Savukārt ilgstošā bezdarba vidējais ilgums 2020. gada jūnijā bija 817 dienas jeb vairāk nekā 2,2 gadi (1027 dienas gadu iepriekš). 2020. gada jūnija beigās NVA uzskaitē bija 13 950 ilgstošo bezdarbnieku, kas ir 17,8 % no kopējā reģistrēto bezdarbnieku skaita. Ilgstošo bezdarbnieku kopskaitā 58,9 % bija 50 gadus veci un vecāki bezdarbnieki.

Tā kā bezdarbnieka pabalsta izmaksas ilgums ir astoņi mēneši, bezdarbam ir tieša negatīva ietekme uz ilgstošā bezdarbnieka nākotnes pensijas apmēru, t.i., caurmērā ilgstošais bezdarbnieks zaudē pensijas uzkrājumu aptuveni 20 mēnešu jeb mazliet vairāk nekā 1,5 gada apmērā. Turklāt to gadu skaits, par kuriem nav veiktas iemaksas pensijas kapitālā, vēl vairāk pieaug, ja persona, kas iepriekš bijusi ilgstošs bezdarbnieks, atkal zaudē darbu.

Ņemot vērā to, ka obligāto pensiju apdrošināšanas iemaksu apmērs ir 20 % no bezdarbnieka pabalsta, personas sociālās apdrošināšanas iemaksas 6 mēnešu ilga bezdarba gadījumā ir par 50–60 % mazākas nekā tad, ja persona strādātu (aprēķinā ir izmantota vidējā bruto alga 2020. gada martā un apdrošināšanas stāžs no 10 līdz 19 gadiem). Bezdarba periodā ir gādāts par zināmu sociālo nodrošinājumu attiecībā uz pensijām, lai arī bezdarba periods paldzina to darba stāža daļu, kurā par personu ir veiktas mazākas sociālās apdrošināšanas iemaksas.

Tas pats ir attiecināms uz slimības gadījumu (pensiju apdrošināšanai tiek veiktas iemaksas 20 % apmērā no slimības pabalsta). Tas nozīmē, ka lielākas pensiju apdrošināšanas iemaksas tiek veiktas slimības gadījumā (slimības pabalsts ir lielāks par bezdarbnieka pabalstu).

Saskaņā ar likumu “Par valsts pensijām” pensiju apdrošināšanas stāžā tiek ietverts arī laiks, kas veltīts bērna kopšanai, līdz bērns ir sasniedzis pusotra gada vecumu. Tiesības uz vecuma pensiju piecus gadus pirms valstī noteiktā pensijas vecuma sasniegšanas, ja apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 25 gadiem, ir bērna vecākam vai aizbildnim, kurš laika periodā, līdz bērns sasniedzis 18 gadu vecumu, ne mazāk kā astoņus gadus ir aprūpējis piecus vai vairāk bērnus vai bērnu, kurš vismaz astoņus gadus ir bijis atzīts par bērnu ar invaliditāti. Kamēr sieviete atrodas bērna kopšanas atvaļinājuma, par viņu valsts maksā sociālās apdrošināšanas iemaksas gan pensiju 1. līmenī, gan pensiju 2. līmenī — attiecīgi 14 % un 6 %. Šīs iemaksas tiek aprēķinātas no bērna kopšanas pabalsta, kas 2020. gadā ir 171 eiro personai, kura kopj bērnu vecumā līdz pusotra gada vecumam. Bērna kopšanas pabalsts ir valsts pabalsts, ko var saņemt jebkurš no vecākiem, par kuru ir veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, kurš nestrādā vai ir pašnodarbināts. 2020. gadā pabalsta apmērs ir 171 eiro personai, kura kopj bērnu vecumā līdz pusotram gadam, un 42,69 eiro personai, kura kopj bērnu vecumā no pusotra gada līdz diviem gadiem.¹¹

Tomēr sociālās iemaksas netiek aprēķinātas no vecāku pabalsta. Pašlaik, lai saņemtu pensiju, sociālās apdrošināšanas stāžam ir jābūt vismaz 15 gadiem — pat tad, ja sievietei ir trīs bērni. Valsts papildus bērna kopšanas pabalstam veic pensiju apdrošināšanas iemaksas 20 % apmērā no 171 eiro. Gluži kā gadījumos ar apdrošināšanas iemaksām bezdarba gadījumam, arī pusotru gadu ilgajā bērna kopšanas periodā par jauno māmiņu tiek veiktas vidēji par 85 % mazākas pensiju apdrošināšanas iemaksas nekā tad, ja viņa strādātu.

Papildus jaunā māmiņa var veikt iemaksas pensiju 3. līmenī (privāta pensiju shēma). Iemaksas pensiju 3. līmenī ikviens drīkst veikt pēc saviem ieskatiem un iespējām — iemaksu apmērs un regularitāte nav noteikta. Tomēr vecāku pabalstu neapliek ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. Tas nozīmē, ka laika

---

¹¹ www.mammamuntetiem.lv

posmā, kurā sieviete saņem vecāku pabalstu, viņa nevarēs saņemt nodokļu atmaksu par iemaksām, kas veiktas pensiju 3. līmenī.

Kaut arī no visiem sociāli apdrošinātajiem pašnodarbinātie piešķir vismazāko nozīmi obligāto iemaksu veikšanai vecāku sociālajai apdrošināšanai, ir vērojama tendence īsi pirms bērna kopšanas atvaļinājuma palielināt apmēru, par kādu veicamas obligātās iemaksas, lai saņemamais pabalsts būtu iespējami lielāks ("Baltijas Konsultācijas", "Konsorts", 2018). Tādējādi sociālās apdrošināšanas nozīme pieaug, aktualizējoties noteiktu grupu vajadzībām, piemēram, vecuma grupā no 25 līdz 34 gadiem lielāka nozīme ir ar bērnu kopšanu saistītajai sociālajai apdrošināšanai, savukārt 51 līdz 64 gadus vecajiem pirmspensijas vecuma cilvēkiem svarīga ir pensiju apdrošināšana.

Izdienas pensijas Latvijā

Izdienas pensijas ir iespēja doties pensijā ievērojamu laiku pirms vispārējā pensijas vecuma sasniegšanas un saņemt pensiju, kuras apmērs nav atkarīgs no uzkrātā pensijas kapitāla. Pastāv atšķirīgi kritēriji, lai izdienas pensiju gadījumā noteiktu vecumu, kādā persona kļūst tiesīga uz šo pensiju.

Piemēram, Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta darbiniekiem un diplomātiem minimālais pensionēšanās vecums ir 55 gadi. Militārpersonām viens no nosacījumiem izdienas pensijas saņemšanai ir tāds, ka dienestam jābūt sāktam pēc 2005. gada 1. janvāra un personai jābūt nepārtraukti nodienējušai, tai skaitā obligātajā aktīvajā militārajā dienestā Latvijas Republikas bruņotajos spēkos, 15 gadus un jābūt atvaļinātai. Prokuroriem ir tiesības uz izdienas pensiju, ja viņu izdienas stāžs ir vismaz 20 gadu, no kuriem pēdējie 10 gadi ir nostrādāti prokurora amatā, un ja viņi ir sasnieguši 50 gadu vecumu. Baleta māksliniekiem ir tiesības uz izdienas pensiju pēc nostrādātiem 18 gadiem, solistiem vokālistiem un cirka māksliniekiem — pēc nostrādātiem 20 gadiem, koru māksliniekiem — pēc nostrādātiem 25 gadiem utt.

2020. gadā pirmo reizi valsts iestādes savos gada pārskatos iekļāva aprēķinus par nākotnes saistībām pret izdienas pensiju saņēmējiem, ko valsts ir gadu gaitā uzņēmusies. Tādējādi Valsts kontrole varēja veikt aplēses un 2020. gada pavasarī paziņot, ka valsts nākotnes saistības ir sasniegušas 4,5 miljardus eiro. Valsts kontroles ieskatā, ļaujot situācijai turpināt šādi attīstīties un nepārskatot jau pastāvošās izdienas pensijas vai paplašinot izdienas pensiju saņēmēju loku, nākotnē valsts budžetam izdienas pensijas var kļūt par teju nepaceļamu slogu.¹²

Kaut arī Valsts kontrole ir paudusi bažas par pieaugošajiem izdevumiem, ko rada izdienas pensijas, to saņēmēju skaits pēdējo desmit gadu laikā nav būtiski mainījies. Saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras datiem 2020. gada jūnijā izdienas pensiju saņēma 10 963 personas, kas ir tikai 2,4 % no kopējā pensionāru skaita. Salīdzinājumam: 2011. gada jūnijā izdienas pensijas saņēma 10 206 personas. Latvijā ir pakāpeniski paplašinājies to profesiju loks, kuru pārstāvji ir tiesīgi pieteikties izdienas pensijai.

Tomēr, ja salīdzinām ar pirmskrīzes laiku, 2008. gada jūnijā izdienas pensiju saņēma tikai 3296 personas. Izdienas pensijas vidējais apmērs ir pieaudzis no 192,09 eiro 2008. gada jūnijā līdz 535,69 eiro 2020. gada jūnijā. Tomēr vidējais apmērs pilnībā neatspoguļo ar izdienas pensiju lielumu saistīto situāciju. Piemēram, iekšlietu resora personāls un darbinieki ar dienesta pakāpēm saņem visvairāk izdienas pensiju, taču viņu vidējā izdienas pensija 2018. gada septembrī bija tikai 420,48 eiro.

¹² Latvijas Republikas Valsts kontroles tīmekļa vietne: www.lrvk.gov.lv

Kaut arī vispārējais pensijas vecums pakāpeniski pieaug, izdienas pensionēšanās vecums nav ticis pārskatīts nevienai no profesiju grupām.

ESAO ir ierosinājusi, ka izdienas pensijas būtu jāpievieno vispārējai pensiju sistēmai, jo gandrīz 40 % šo pensiju saņēmēju ir jaunāki par 50 gadiem un vairums no viņiem apvieno pensijas saņemšanu ar algotu darbu (ESAO, 2018). Saeimas Analītiskais dienests ir veicis pētījumu par tiesību praksi attiecībā uz īpašo pensiju noteikšanu Eiropā. Savā pētījumā Analītiskais dienests secināja, ka no 2018. gada septembrī uzskaitē esošajiem 10 716 izdienas pensiju saņēmējiem 6606 personas (62 %) laikposmā no 2018. gada janvāra līdz septembrim bijuši nodarbināti (Saeimas Analītiskais dienests, 2019). Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem vairumu izdienas pensiju 2019. gadā saņēma cilvēki vecumā no 45 līdz 54 gadiem (3,6 tūkstoši jeb 0,8 % no kopējā pensionāru skaita), savukārt nākamā lielākā saņēmēju grupa bija personas vecumā no 55 līdz 59 gadiem (3,1 tūkstotis jeb 0,7 % no kopējā pensionāru skaita).

ESAO savā pētījumā ir norādījusi, ka personām ir iespēja pārkvalificēties. Tomēr ir arī virkne būtisku pretargumentu. Pirmkārt, Satversmes tiesa ir atzinusi, ka “personai, kura pensionējas īsi pirms vispārējā pensijas vecuma sasniegšanas, izdienas pensijai jānodrošina pienācīga iztīka, jo varbūtība, ka persona šajā vecumā pārkvalificēsies, ir minimāla” (Satversmes tiesa, 2007). Otrkārt, Latvijas darba tirgus nespēj piedāvāt neierobežotas nodarbinātības iespējas, kas atbilstu personas iepriekšējiem ienākumiem, darba apstākļiem utt.

Pēc arodbiedrību domām, izdienas pensiju sistēma būtu jāuzlabo, taču to nepieciešams izvērtēt no cita skatpunkta, uzsver Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības priekšsēdētājs Egils Baldzēns. Arodbiedrības būtu gatavas sākt diskusiju par izdienas pensijām neatkarīgi no tā, vai ir nepieciešamas izmaiņas izdienas pensiju sistēmā, tikai tad, ja tiks būtiski palielinātas algas un sociālās garantijas. Arodbiedrību skatījumā galvenā problēma ir tā, ka darba ņēmēji nesaņem pienācīgu atalgojumu un sociālās garantijas, un tā jau ir valsts atbildība (LBAS Vēstis, 2020). Darba samaksai un sociālajām garantijām ir jābūt tādām, lai nebūtu nepieciešams t.s. atliktais darba samaksas maksājums (neoficiāls apzīmējums izdienas pensijām). Tā, piemēram, vidējā darba samaksa ugunsdzēsējam 2020. gada maijā bija 6,21 eiro stundā jeb vidēji 944 eiro mēnesī, kas ir mazāk nekā vidējā darba samaksa valstī; baletdejojāja atalgojums vidēji ir nedaudz lielāks — 7,14 eiro stundā, taču vidējais mēnesī nostrādāto stundu skaits ir mazāks (tas caurmērā nerasniedz pilnu darba slodzi — regulāru darba laiku ik nedēļu).

Latvijas Iekšlietu darbinieku arodbiedrība (LIDA) uzsver, ka iekšlietu sistēmas dienesti pašlaik saskaras ne tikai ar jaunu kadru piesaistes grūtībām, bet arī ar problēmām, kas saistās ar jau esošo darbinieku noturēšanu dienestā. Daudzas amatpersonas pamet dienestu vēl pirms noteiktā izdienas minimuma sasniegšanas, kas ļautu pretendēt uz izdienas pensijas saņemšanu (LBAS Vēstis, 2020).

Lai izvērtētu ietekmi, kādu izdienas pensijas ilgtermiņā rada uz budžetu, būtiskāk ir paraudzīties uz izdienas pensiju budžeta daļu, kas tiek piešķirta uz gadu — 2020. gadam tie bija 53,9 miljoni eiro. Salīdzinājumam: vecuma pensijām 2020. gadā bija ielānoti 2,35 miljardi eiro, kas nozīmē, ka izdienas pensijām paredzētie izdevumi (taču tās vairumā gadījumu izmaksā no valsts pamatbudžeta) ir līdzvērtīgi 2,30 % no kopējā pensiju budžeta.

Ar nestandarta nodarbinātību un pašnodarbinātību saistītie uzdevumi

2019. gadā bija 1 105 626 sociāli apdrošinātas personas, tostarp personas, kuras nav oficiāli aktīvas darba tirgū. Sociāli apdrošināto personu vidējā apdrošināšanas iemaksu alga 2019. gadā bija 908,89 eiro.

Obligāto sociālās apdrošināšanas iemaksu likme, ja darba ņēmējs ir apdrošināts visiem sociālās apdrošināšanas veidiem, ir 35,09% (2020. gadā), no kuriem 24,09 % maksā darba devējs, bet 11 % —

darba ņēmējs. 1 % no kopējās obligāto iemaksu likmes tiek novirzīts veselības aprūpes pakalpojumu finansēšanai.

Darba ņēmējiem, kuri maksā nodokļus vispārējā nodokļu režīmā, 20 % no 35,09 % sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes tiek novirzīti pensiju apdrošināšanai. Personu loks, uz kurām ir attiecināma obligātā sociālā apdrošināšana, ir plašs un cita starpā ietver pašnodarbinātas personas un personas, kas ir mikrouzņēmumu darbinieki. Tomēr sociālo iemaksu likmes un gadījumi, kādiem ir apdrošināti sociālās apdrošināšanas sistēmas dalībnieki, atšķiras. Parasti pašnodarbinātas personas un mikrouzņēmumu darbinieki (kā arī vairākas citas nodarbinātības kategorijas, piemēram, patentmaksas maksātāji, laukstrādnieki, kuriem netiek piemērots vispārējais nodokļu režīms) tiek uzskatīti par nestandarta darbiniekiem un ir neaizsargātākie, kad ir runa par sociālo nodrošinājumu.

Pašnodarbinātām personām, kuru ikmēneša ienākumi nesasniedz minimālās darba algas apmēru, 5 % no šiem ienākumiem ir jāsamaksā Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrai kā pensiju apdrošināšana.

Pašnodarbinātām personām, kuru mēneša ienākumi sasniedz un pārsniedz minimālās darba algas apmēru, ir jāmaksā sociālais nodoklis vispārējā apmērā no minimālās darba algas (sociālo iemaksu likme pašnodarbinātām personām parasti ir 32,15 %), kā arī 5 % no starpības starp minimālo darba algu un gūtajiem ienākumiem, ko novirza pensiju apdrošināšanai.

Savukārt obligāto iemaksu objektu mikrouzņēmuma darbiniekam aprēķina saskaņā ar aplēsēm par obligāto iemaksu apmēru (80 % no mikrouzņēmumu nodokļa) proporcionāli darbinieku skaitam katrā mēnesī un darbinieku faktiskajiem ienākumiem, tādējādi piemērojot atbilstošo obligāto iemaksu likmi.

Mikrouzņēmumu gadījumā tiek ņemta vērā virkne fiskālu nosacījumu, piemēram, apgrozījums, darbinieku skaits un darba algas.

Konkrētāk, mikrouzņēmumu nodokļa (ko ieviesa 2010. gadā kā krīzes risinājumu) maksātājs, ja ir fiziska persona, maksā 15 % no ienākumiem, no kuriem 80 % tiek novirzīti valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu kontā, savukārt 20 % — iedzīvotāju ienākuma nodokļa kontā. Tādējādi, ja mikrouzņēmumu nodokļa maksātāja ceturkšņa ienākumi ir 10 000 eiro, darbinieku skaits ir 4 un darbinieku alga ir 720 eiro, par katru darbinieku tiek veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas 100 eiro apmērā (obligāto iemaksu likme 34,09 %), kas atbilstu bruto algai 293,40 eiro. Salīdzinājumam: ja tiktu piemērots vispārējais nodokļu režīms, no 720 eiro maksājamās sociālās apdrošināšanas iemaksas sasniegtu 245,45 eiro, t.i., būtu 2,5 reizes lielākas. 2019. gadā mikrouzņēmumu nodokļa režīmā darba algu saņēma 56 883 darbinieki un tās vidējais apmērs bija 530 eiro.¹³ Tas nozīmē, ka mikrouzņēmuma nodokļa maksātājiem un pašnodarbinātajiem nav būtiska pensijas kapitāla un viņi bieži vien paši to pat neapzinās.

Tas visās iezīmējās Covid-19 pandēmijas laikā, kad pašnodarbināto personu veiktās sociālās iemaksas izrādījās nepietiekamas, lai šīs personas varētu pretendēt uz dīkstāves pabalstu — no 2020. gada 11. maija pieteikumi uz dīkstāves pabalstu tika noraidīti 40 % gadījumu, kad uz tiem pieteicās pašnodarbinātie. Tādējādi viens no galvenajiem iemesliem dīkstāves pabalsta atteikšanai pašnodarbinātām personām bija šāds: 54 % pašnodarbināto personu, kuras pieteicās dīkstāves pabalstam, taču saņēma atteikumu, līdz Covid-19 pandēmijai bija deklarējušas VSAOI vidēji mazāk nekā 20 eiro mēnesī.¹⁴

Saskaņā ar VSAA datiem 90 % pašnodarbināto personu veic iemaksas no algas, kuras apmērs ir 201–400 eiro. Tomēr ne visu problēmu sakne ir meklējama nodarbinātības, sociālās apdrošināšanas un citu

¹³ Valsts ieņēmumu dienesta tīmekļa vietne: www.vid.gov.lv

¹⁴ *Ibid.*

jomu politikas veidotāju darbā. Pirms diviem gadiem veiktā pētījumā ir norādīts, ka pašnodarbinātība nesaistās ar augstākajām iespējamajām iemaksām, jo īpaši tādām, kas ļautu saņemt pienācīgu vecuma pensiju ("Baltijas Konsultācijas", "Konsorts", 2018). Pēc ekspertu domām, viens no iemesliem ir zemā motivācija un nevēlēšanās maksāt nodokļus, kas savukārt ir saistīta ar sabiedrībā kopumā valdošo neticību tam, ka nodokļi tiks iekasēti un izmantoti godprātīgi ("Baltijas Konsultācijas", "Konsorts", 2018). Sabiedrība uzskata, ka uz valsts pensiju sistēmu nevar paļauties. Saskaņā ar aptaujas datiem tikai 53 % respondentu (pašnodarbinātu personu) domā, ka obligāto iemaksu veikšana pensiju apdrošināšanai ir svarīga ("Baltijas Konsultācijas", "Konsorts", 2018). Tāpat trūkst informētības par obligāto iemaksu nozīmīgumu un sociālo nodrošinājumu vecumdienās.

VSAA dati liecina, ka 2020. gada 1. ceturksnī sociālās apdrošināšanas iemaksas ir veikušas 27 927 pašnodarbinātas personas. Tomēr ir jāatzīst, ka pašnodarbināto sociālā nodokļa likme, kas ir tikai nedaudz zemāka nekā personām, kuras maksā nodokļus vispārējā režīmā, ir pārāk augsta. Jo īpaši jāņem vērā pašnodarbināto personu darba specifika.

Pētījumā par pašnodarbinātību Latvijā ir secināts, ka šo nodarbinātības formu gan pašmājās, gan ārvalstīs plaši izmanto, lai sāktu uzņēmējdarbību, integrētu darba tirgū personas, kuru izredzes atrast algotu darbu ir pavisam nelielas, kā arī nodrošinātu iespējas pievienoties sociālās apdrošināšanas sistēmai personām, kuras ir sezonāli vai nelegāli nodarbinātas ("Baltijas Konsultācijas", "Konsorts", 2018). Tajā pašā pētījumā par pašnodarbinātību ir konstatēts, ka 35 % pašnodarbināto respondentu strādā vidēji līdz 30 stundām nedēļā, kas nozīmē arī proporcionāli mazākus ienākumus — palielinot vidējos mēneša ienākumus no pašnodarbinātības, pieaugtu arī darba stundu skaits un pensiju iemaksas ("Baltijas Konsultācijas", "Konsorts", 2018). Tomēr lielai daļai pašnodarbināto personu darba stundu skaits pārsniedz standarta dienas un nedēļas stundu skaitu. Vidēji 19,5 % strādājošo Latvijā strādā mazāk nekā pilnu laiku (no 0 līdz 39 stundām nedēļā). Vairumam pašnodarbināto ierasta lieta ir darbs brīvdienās (33 % respondentu strādā gandrīz katrā nedēļas nogalē).

Tāpēc, lai sāktu uzņēmējdarbību un integrētu personas sociālā nodrošinājuma sistēmā, būtu jānosaka minimālais apdrošināšanas iemaksu sliekšnis ar samazināta nodokļa režīmu.

Kaut arī katras pašnodarbinātās personas atbildība ir iepazīties ar sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem, tiesībām tos saņemt un nākotnes perspektīvām, jāteic, ka piekļūt informācijai ir sarežģīti un ne visi spēj aprēķināt savu prognozēto pensiju. Turklāt, lai varētu aprēķināt gaidāmo pensiju, ir jāzina, cik liels kapitāls ir uzkrāts pensiju 1. un 2. līmenī. Neraugoties uz to, ka informācija ir elektroniski pieejama ikvienam, kurš pieslēdzas publisko pakalpojumu vietnei, ne katrs veic nepieciešamo meklēšanu un velta laiku aprēķiniem. Turklāt kopējais informētības līmenis par sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem un nodokļu veidiem ir zems.

Kopumā pašnodarbinātās personas ir apmierinātas ar izvēlēto nodarbinātības veidu. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem 78 % respondentu norāda, ka ir apmierināti (drīzāk apmierināti vai ļoti apmierināti), strādājot kā pašnodarbinātie. Apmierinātību ar pašnodarbinātību galvenokārt nosaka tādi faktori kā rīcības brīvība un personīgā neatkarība, kā arī iespēja sev radīt labus un drošus darba apstākļus un sakārtotu darba vidi.

Gatavība maksāt nodokļus aug līdz ar personas izglītību, taču tas drīzāk skaidrojams ar faktu, ka nodarbošanās veids un/vai nozare mainās, personai iegūstot augstāka līmeņa izglītību. Aplokšņu algu īpatsvars 2019. gadā bija 22,3 % (vidējā to algu procentuālā daļa, ko uzņēmēji faktiski izmaksā, taču slēpj no valsts), savukārt lielākā ēnu ekonomikas proporcija bija vērojama būvniecības nozarē — 33,3 % (*SSE Rīga, 2020*). Kaut arī tradicionāli tam par iemeslu tiek minēti lielie darbaspēka nodokļi, darba devēji šo praksi pamato arī ar publiskā iepirkuma politiku, kas paredz vērtēt "ekonomisko izdevīgumu", t.i., lai uzvarētu iepirkuma konkursā, piedāvātā cena tiek tiešā veidā samazināta uz

darbaspēka izmaksu rēķina vai uz darbaspēka nodokļu rēķina (Sauka, 2020). Pirmkārt, tas nozīmē mazākas sociālās apdrošināšanas iemaksas un būtisku ietekmi uz nākotnes pensijām.

ESAO ir aprēķinājusi, ka, lai saņemtu minimālo pensiju, pietiek par minimālo darba algu nostrādāt 18 gadus (ESAO, 2018). Tas nozīmē, ka minimālās algas saņēmēju materiālais nodrošinājums vecumdienās būs ļoti zems. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2019. gadā minimālo vai par to mazāku algu saņēma 18,9 % strādājošo.

Otrkārt, mazinot neformālo ekonomiku un palielinot sociālā budžeta ieņēmumus, būtu iespējams straujāk indeksēt jau piešķirtās pensijas. Personām, kuras pašlaik strādā neformālās ekonomikas apstākļos vai mikrouzņēmumos, sagaidāmās pensijas, visticamāk, būs ļoti mazas, un tādējādi šīs personas būs pakļautas lielākam nabadzības riskam vecumdienās. Arī Eiropas Komisija savos ieteikumos ir uzsvērusi, ka joprojām ir izplatīts nedeklarēts darbs un aplokšņu algas, kas savukārt mazina šajā praksē iesaistīto darba ņēmēju sociālo aizsardzību (KVAI, 2020).

Lai mazinātu ēnu ekonomiku, 2019. gada 3. novembrī stājās spēkā būvniecības nozares ģenerālvienošana, ar ko nosaka minimālo darba algu nozarē — 780 eiro (minimālā darba alga valstī 2019. gadā bija 430 eiro), kā arī obligāto 5 % piemaksu, ja nodarbinātais ir ieguvis profesijai atbilstošu izglītību.

Zemas kvalifikācijas nodarbinātie saņem zemu atalgojumu, kas nozīmē arī mazāku pensiju. Saskaņā ar *Eurostat* datiem personas, kas ieguvušas vidējo un pēcvidusskolas izglītību, kas nav augstākā izglītība, saņem par 37 % mazāku darba samaksu nekā personas ar īsā cikla augstāko izglītību, bakalaura līmeņa vai tam līdzvērtīgu izglītību (Latvijā). Tāpēc arodbiedrības uzsver to, cik liela nozīme ir izglītībai un apmācībai sociālās aizsardzības uzlabošanā un pietiekamu ienākumu nodrošināšanā.

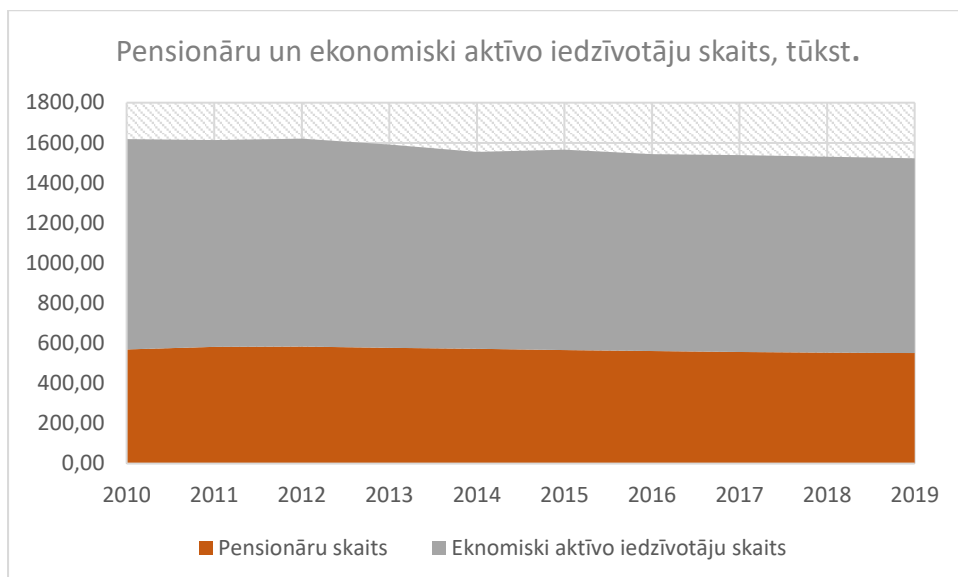
Demogrāfiskās situācijas radītie uzdevumi un paredzamais veselīgas dzīves ilgums

Kaut arī pensionāru skaits pēdējo desmit gadu laikā nav būtiski pieaudzis, tiek prognozēts, ka, samazinoties ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitam, palielināsies demogrāfiskā slodze (darbspējas vecumu nesasniegušo un pārsniegušo personu skaita attiecība pret personu skaitu darbspējas vecumā). Tā demogrāfiskā slodze ir pieaugusi no 545 personām zem un virs darbspējas vecuma uz 1000 darbspējas vecuma personām 2010. gadā līdz attiecīgi 643 personām uz 1000 personām 2020. gadā.

Līdz 2020. gadam tas bija skaidrojams ar ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita samazināšanos, kas daļēji ir negatīvs blakusefekts iedzīvotāju migrācijai, kad daļa no darbaspēka devās uz ārzemēm ekonomikas krīzes radīto seku dēļ. Turklāt iedzīvotāju skaits līdz darbspējas vecumam pēdējo desmit gadu laikā nav mainījies (300 294 personas 2010. gadā un 305 188 personas 2020. gadā), savukārt dzimstība nav bijusi apmierinošā līmenī, t.i., vidēji 18 līdz 20 tūkstoši dzimušo gadā (izņemot 2008. gadu, kad piedzima 24 397 bērni), ar ko nepietiek, lai iedzīvotāju dabiskais pieaugums būtu pozitīvs. Darbspējīgo iedzīvotāju skaitam krītoties, samazinās iekšējie ieņēmumi nefondēto iemaksu shēmai, kas balstīta paaudžu solidaritātes principā.

1. attēls.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde

Nodarbinātības līmenis Latvijā 2019. gada 4. ceturksnī (laikposmā pirms Covid-19 krīzes) pārsniedza ES 28 valstu vidējo rādītāju (nodarbinātības līmenis 15–64 gadus vecu personu vidū Latvijā bija 72,7 %, kamēr ES 28 valstīs tas bija 69,5 %), līdz ar to darbaspēka rezerves bija un ir ierobežotas. Kaut arī emigrācija pēdējos gados ir mazinājusies, neto migrācijas koeficients joprojām ir negatīvs un Latviju pamet darbspējas vecuma iedzīvotāji, kas citkārt būtu veikuši sociālās iemaksas, no kurām tiek maksātas pensijas pašreizējiem pensionāriem.

Darba tirgus politika ir vēl viens būtisks elements, kad ir runa par darbaspēka novecošanos, jo darba devēji meklē veidus, kā padarīt darba tirgu pieejamāku trešo valstu pilsoņiem, un dažos gadījumos viņiem tas arī izdodas (arodbiedrības iebilst pret nepārdomātu politiku attiecībā uz viesstrādnieku nodarbināšanu no trešajām valstīm).

Tomēr jāņem vērā arī produktivitātes pieaugums. Ekonomikas ministrija prognozē, ka turpmākajos gados ekonomikas izaugsme joprojām būs balstīta galvenokārt produktivitātes pieaugumā. Turklāt produktivitātes kāpums aizvien vairāk kompensē vajadzību pēc darbaspēka un tas nozīmē, ka noteiktu darbu veikšanai vajadzēs mazāk darbinieku (EM, 2020). Produktivitāte tāpat var sekmēt darba samaksas kāpumu, kas savukārt tiešā veidā ietekmē pensiju kapitāla pieaugumu.

Tomēr produktivitāte ir lielā mērā atkarīga no ieguldījuma tehnoloģiju attīstībā un inovācijās, kā arī no piekļuves starptautiskajai tirdzniecībai, nevis tikai no darbaspēka izmaksām. Latvijā ieguldījumi pētniecībā un izstrādē ir ļoti mazi — saskaņā ar *Eurostat* datiem Latvijā tēriņi pētniecībai un izstrādei kā daļa no IKP bija trešie mazākie ES valstu vidū jeb 0,64 % no IKP salīdzinājumā ar ES 27 valstu vidējo rādītāju 2,18 %.

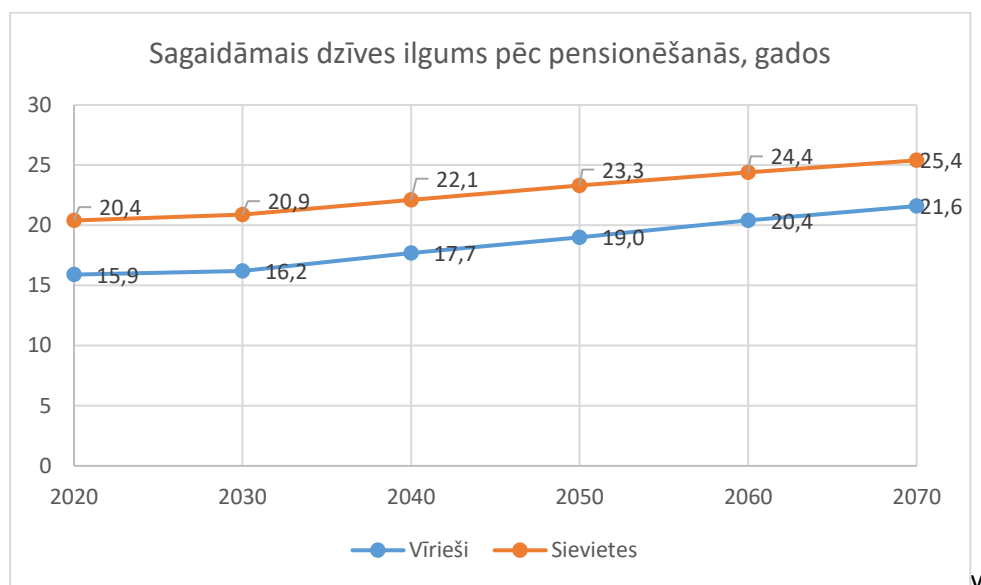
Makroekonomiskā mērogā produktivitāte Latvijā ir ierobežota tās ekonomiskās struktūras dēļ, kur augstas pievienotās vērtības preču un pakalpojumu īpatsvars ir salīdzinoši mazs. Saimnieciskās darbības struktūras pamatā galvenokārt ir pašmāju pakalpojumi — gandrīz 74 % no IKP ir balstīti pakalpojumu sfēras saimnieciskajā darbībā un pakalpojumi veido tikai trešo daļu no eksporta. Pēdējos gados aizvien lielāka eksportēto pakalpojumu daļa bija saistīta ar IKT un citām saimnieciskās darbības atbalsta pakalpojumu jomām, tomēr joprojām lielāko daļu šo pakalpojumu veido transporta un tūrisma pakalpojumi, kuros produktivitātes kāpināšanas iespējas ir ierobežotas.

Ņemot vērā demogrāfiskās prognozes, kā arī paredzamā dzīves ilguma gaidāmo pieaugumu, Eiropas Komisija lēš, ka ilgtermiņā ievērojami palielināsies gados veco cilvēku apgādājamības koeficients — no

33,1 % 2020. gadā (prognoze) līdz 65,2 % 2060. gadā, nedaudz samazinoties līdz 53,8 % 2070. gadā (Eiropas Komisija, 2017). Prognozētais pēcpensionēšanās dzīves ilguma pieaugums ir saistīts ar paredzamā dzīves ilguma pieaugumu, pensionēšanās vecumam paliekot nemainīgam (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Dzīves ilgums pēc pensionēšanās, prognoze

Avots: Eiropas Komisija, 2018 (2017).

Demogrāfi uzskata, ka atbilstošākais rādītājs ir paredzamais dzīves ilgums piedzimšanas brīdī. Tā 2010. gadā jaundzimušo paredzamais dzīves ilgums bija 73,1 gads (77,9 gadi sievietēm un 67,9 gadi vīriešiem), bet 2019. gadā paredzamais dzīves ilgums jaundzimušajiem bija 75,6 gadi (79,9 gadi sievietēm un 70,8 gadi vīriešiem). Savukārt paredzamais dzīves ilgums 40 gadus veciem iedzīvotājiem (sākot no 2019. gada) ir 77,3 gadi (81,1 gads sievietēm un 72,9 gadi vīriešiem). Pašlaik (2020. gadā) pensionēšanās vecums ir 63 gadi un 9 mēneši. Tas nozīmē, ka jaundzimušo paredzamais dzīves ilgums pēc došanās pensijā būs 9 gadi vīriešiem un 17,2 gadi sievietēm.

Tomēr būtiskākais rādītājs pensionēšanās vecuma noteikšanai ir paredzamais veselīgas dzīves ilgums — speciālisti uzskata, ka, neņemot vērā šo rādītāju, ieguvumi darba tirgum būs ļoti nelieli un var draudēt sociālas problēmas. Saskaņā ar Pasaules Veselības organizācijas datiem un Pasaules attīstības rādītājiem vidējais paredzamais veselīgas dzīves ilgums Latvijā ir 66,2 gadi (62,4 gadi vīriešiem un 69,5 gadi sievietēm).¹⁵ Tomēr, izvērtējot faktisko veselīgas dzīves ilgumu pēc Eurostat datiem, 2018. gadā tas bija 52,3 gadi (53,7 gadi sievietēm un 51 gads vīriešiem). Viens no riska faktoriem, kas saīsina paredzamo veselīgas dzīves ilgumu, ir zemi ienākumi, kā arī zems izglītības līmenis.¹⁶ Attiecīgi gados vecāku cilvēku iespējas strādāt ir ierobežotas, kas nosaka viņu pensionēšanās vecumu. Paredzamais veselīgas dzīves ilgums ir vidējais rādītājs, kas var ietvert dažādus veselīgas dzīves ilgumus. Diemžēl nav pieejamu datu par to, kāds ir paredzamā veselīgas dzīves ilguma sadalījums.

¹⁵ Pasaules Veselības organizācija. <https://apps.who.int/gho/data/view.main.HALEXv>

¹⁶ Veselības problēmas ir izplatītākas cilvēkiem ar zemākiem ienākumiem.

2018. gadā vairāk nekā puse iedzīvotāju zemāko ienākumu kvintilē Igaunijā, Latvijā, Somijā, Vācijā, Čehijā, Kiprā, Lietuvā, Horvātijā un Portugālē cieta no kādas ilgstošas slimības vai veselības problēmas. Avots: Eurostat. Pieejams: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_indicators_-_health#Europeans_live_longer_and_healthier_lives

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 51,6 % senioru vecumā no 65 gadiem bija ļoti liels izmaksu slogs, ko radīja izdevumi par zālēm (recepšu un bezrecepšu). Latvijā (un Lietuvā) ir starp visām ES valstīm zemākais to iedzīvotāju skaits vecumā no 65 gadiem, kuri vērtē savu veselības stāvokli kā ļoti labu. 65 gadus veco un vecāku iedzīvotāju pašu uzrādītās neapmierinātās vajadzības pēc medicīniskās aprūpes 2018. gadā bija trešais augstākais rādītājs ES valstu vidū (pēc Grieķijas un Rumānijas) — par neapmierinātām vajadzībām pēc medicīniskās aprūpes ziņojuši 5,6 % iedzīvotāju, kaut arī šis rādītājs pēdējo gadu laikā ir ievērojami krities (2010. gadā tas bija 15,9 %). Tomēr jānorāda, ka šī ir kopīga sistēmiska problēma un nav raksturīga tikai senioriem vecumā no 65 gadiem. Personām vecumā no 45 līdz 54 gadiem šis pats rādītājs 2018. gadā bija 5,5 %, tātad tādā pašā līmenī kā vecuma grupai no 65 gadiem.

Ar nepietiekamām pensijām saistītās grūtības

Vidējā pensija Latvijā 2020. gada jūnijā bija 384,71 eiro. Salīdzinājumam: 2019. gada jūnijā vidējā pensija bija 352,79 eiro. Eiropas Komisija ir norādījusi, ka Latvijai ir grūtības nodrošināt vairāku Eiropas sociālo tiesību pīlāra sociālās aizsardzības un iekļaušanas principu izpildi (KVAI, 2019).

Izmaksāto pensiju un no jauna piešķirto vecuma pensiju vidējais apmērs, 2. ceturksnis, eiro

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vidējā pensija	194,18	246,38	250,03	253,26	256,44	257,30	264,81	272,42
No jauna piešķirtā vecuma pensija	234,69	314,26	293,85	280,11	294,65	251,05	274,52	299,10
Vidējā darba alga, neto	495	505	450	470	488	514	558	599
Vidējā sociālo iemaksu alga	625,65	560,31	537,52	547,68	565,28	594,06	622,50	664,63
Pensija no vidējās algas, neto	39,23	48,79	55,57	53,89	52,55	50,06	47,46	45,48

Avots: Centrālā statistikas pārvalde. SD010c. Pensionāru skaits un vecuma pensijas vidējais apmērs pēc gada/ceturkšņa un rādītāja

	2016	2017	2018	2019	2020
Vidējā pensija	272,42	286,58	306,70	333,17	363,38
No jauna piešķirtā vecuma pensija	315,90	324,25	349,08	373,67	421,28
Vidējā darba alga, neto	627	676	744	793	-
Vidējā sociālo iemaksu alga	698,64	764,42	839,13	908,89	-
Pensija no vidējās algas, neto	43,45	42,40	41,23	42,02	-

Pensijas apmēru nosaka trīs faktori: par personu uzkrātās iemaksas pensijas kapitālā laikā, kad persona bija nodarbināta, kapitāla rentabilitātes rādītājs un paredzamais dzīves ilgums pēc pensionēšanās. No jauna piešķirto pensiju vidējais apmērs ik gadu pieaug, jo mazinās to apdrošināšanas stāžu īpatsvars, kas attiecas uz laika periodu pirms 1996. gada, kad stājās spēkā likums "Par valsts pensijām".

Personām, kuras ir sociāli apdrošinātas no 1996. gada 1. janvāra, vecuma pensiju nosaka, ņemot vērā uzkrāto pensiju kapitālu laikposmā no 1996. gada līdz pensijas piešķiršanas mēnesim un pensionēšanās vecumu. Pārejas periodā sarežģīts uzdevums bija aprēķināt uzkrāto pensiju kapitālu līdz 1996. gadam, kad sociālās apdrošināšanas iemaksas netika personificēti uzskaitītas. Personificēto kontu sistēma tika ieviesta 1996. gada pensiju sistēmas reformā.

Personām, kuras bija sociāli apdrošinātas līdz 1996. gadam, tika noteikts arī pensijas sākuma kapitāls, ko aprēķināja, kad vidējā darba alga bija ļoti maza (vidējā darba alga 1996. gadā bija 140 eiro, minimālā

darba alga bija 54,07 eiro). Tomēr sociālā apdrošināšana vecumdienām ir ārkārtīgi svarīga — personām, kuru darba stāžs ir vismaz 30 gadu, tiek ņemta vērā 48 mēnešu vidējā aktualizētā apdrošināšanas iemaksu alga valstī (ja personas alga no 1996. līdz 1999. gadam bijusi mazāka par valstī vidējo). Ja apdrošināšanas stāžs ir mazāks par 30 gadiem, tiek piemērots cits nosacījums. Ņemot vērā to, ka, jauniem pensionāriem pievienojoties pensiju sistēmai, samazinās to pensionāru īpatsvars, kuri ir strādājuši līdz 1995. gada 31. decembrim, uzlabojas pensiju nākotnes aina.

Kaut arī no jauna piešķirto pensiju vidējais apmērs katru gadu pieaug, pensiju lielums ir zem nabadzības riska sliekšņa. Pieaugot mājsaimniecību izmantojamajam ienākumam, aug arī nabadzības riska sliekšnis. Tādējādi 2018. gadā nabadzības riska sliekšnis bija 409 eiro uz vienu mājsaimniecības locekli. Mājsaimniecībai, kurā ir divi pieaugušie un divi bērni vecumā līdz 14 gadiem, nabadzības riska sliekšnis 2018. gadā sasniedza 860 eiro mēnesī.

Vientuļie pensionāri ir visvairāk pakļauti nabadzības riskam — 74,9 % no visām vienas personas mājsaimniecībām, kurās ir pensionāri vecumā no 65 gadiem. Šai grupai seko bezdarbnieki vecumā no 18 līdz 64 gadiem — 57,6 % (nabadzības riska grupā šā vecuma vīrieši bezdarbnieki: 62,4 %, sievietes bezdarbnieces: 52,9 %). Vidēji 53,8 % no visiem pensionāriem ir nabadzības riska grupā, tostarp 56,1 % sieviešu un 48,8 % vīriešu. Nabadzības risks pieaug, palielinoties vecumam — vecuma grupā no 75 gadiem nabadzības riskam ir pakļauti 57,1 % pensionāru. Turklāt pastāv ievērojamas reģionālas atšķirības.

Ir būtiski, ka 2018. gadā 80,5 % pensionāru pirms sociālo pabalstu saņemšanas bija pakļauti nabadzības riskam, taču, arī ņemot vērā visus sociālos pabalstus, nabadzības riska grupā esošo pensionāru īpatsvars joprojām ir ļoti liels — 47,9 % (sociālo pabalstu ietekme uz nabadzību un nevienlīdzības mazināšanu ir ierobežota — Eiropas Komisija, 2019). Turklāt sociālo pabalstu ietekme uz iedzīvotāju ienākumiem pēdējo gadu laikā ir mazinājusies. Tā 2012. gadā pat ar visiem sociālajiem pabalstiem 17,6 % pensionāru bija pakļauti nabadzības riskam, bet 2018. gadā šis cipars bija pakāpeniski pieaudzis līdz 47,9 %. Jānorāda, ka, pieaugot mājsaimniecību mediānas izmantojamajam ienākumam, aug arī nabadzības riska sliekšnis.

Pēdējo gadu laikā ir mazinājusies plaisa starp ES vidējo un Latvijas vidējo strādājošo īpatsvaru, kas pakļauti nabadzības riskam. Ja 2010. gadā nabadzības riskam pakļauto strādājošo personu īpatsvars Latvijā bija mazliet augstāks par ES vidējo, tad 2018. gadā šis rādītājs bija nedaudz noslīdējis zem ES vidējā. Tas nozīmē, ka no darba gūtie ienākumi pieaug un tāpat pieaug iemaksas pensiju apdrošināšanai.

Materiālās nenodrošinātības rādītājs vecuma grupai no 65 gadiem pēdējo desmit gadu laikā ir ievērojami samazinājies — no 60,6 % 2010. gadā līdz 31,8 % 2019. gadā, taču tas joprojām ir visai augsts gan vecuma grupā no 65 gadiem, gan vecuma grupā no 16 līdz 64 gadiem, kur tas 2019. gadā bija 24,8 %. Tomēr iedzīvotājiem ar augstāku izglītības līmeni šis rādītājs ir 7,1 %. Tātad materiālā nenodrošinātība mazinās, pieaugot izglītības līmenim, un nav būtisku atšķirību starp pilsētām un reģioniem (lauku apvidos šis rādītājs ir mazliet augstāks).

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 70,50 % pensionāru saņēma vecuma pensiju līdz 400 eiro apmērā, kas ir zem nabadzības sliekšņa (2018. gadā nabadzības sliekšnis bija 409 eiro). 14,4 % pensionāru saņēma vecuma pensiju no 400,01 eiro līdz 500 eiro, 12,9 % pensionāru — no 500,01 līdz 1000 eiro. Tikai 2,17 % pensionāru saņēma pensijas, kas pārsniedza 1000 eiro. Salīdzinājumam: 2019. gadā minimālā darba alga bija 430 eiro, bet vidējā bruto darba alga — 1076 eiro (neto — 793 eiro mēnesī). Pensijas tiek apliktas ar iedzīvotāju ienākuma nodokli.

2016. gadā tika savākti nepieciešamie 10 000 parakstu, lai iesniegtu Saeimā iniciatīvu, kurā aicināts nepiemērot iedzīvotāju ienākuma nodokli pirmā līmeņa pensijām, ko izmaksā valsts, taču Saeima vēl nav pieņēmusi lēmumu par šo iniciatīvu. Iniciatīvas iesniedzēji pamatoja nepieciešamās izmaiņas ar to, ka tādās Eiropas Savienības valstīs kā Lietuva, Bulgārija, Ungārija un Slovākija, kur attīstības līmenis ir līdzvērtīgs līmenim Latvijā, pirmā līmeņa pensijām iedzīvotāju ienākuma nodoklis netiek piemērots.¹⁷

Kaut arī būtu jādiskutē par pensijas ar nodokļiem neapliekamo minimumu un tas jāpalielina (2020. gadā tas bija 300 eiro, no 2020. gada tas ir vienāds ar strādājošo maksimālo neapliekamo minimumu; piemēram, 2018. un 2019. gadā pensijas neapliekamais minimums bija lielāks nekā strādājošo maksimālais neapliekamais minimums), ienākuma nodokļa nepiemērošana visām pensijām ir pretrunīgi vērtējama. Ņemot vērā to, ka sociālās iemaksas pirmām kārtām tiek veiktas no algas un no tām savukārt darba ņēmējs veido savu pensijas uzkrājumu, un iedzīvotāju ienākuma nodoklis tiek piemērots algai pēc sociālo iemaksu veikšanas, rodas situācija, kad daļa no ienākumiem netiek aplikta ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. Attiecīgi pēc došanās pensijā par tiem ienākumiem, kas netika aplikti ar iedzīvotāju ienākuma nodokli, nodoklis ir jānomaksā pensijas gados. Turklāt netiek vērsta uzmanība uz zemajiem ienākumiem, ko gūst mazo pensiju saņēmēji, jo iniciatīva par nodokļa nepiemērošanu pensijām nav attiecināma uz 30 % pensionāru, t.i., pensiju neapliekamais minimums ir 300 eiro. Arodbiedrības šo iniciatīvu ir atbalstījušas.

Turklāt Latvijas Pensionāru federācija ir rosinājusi pakāpeniski palielināt pensijas ar nodokļiem neapliekamo minimumu līdz minimālās algas apmēram (2020. gadā tas nozīmētu, ka pensijas neapliekamajam minimumam būtu jābūt 430 eiro, nevis 300 eiro).

Lai mazinātu nabadzības risku un pēkšņo ieņēmumu zudumu, pensionāriem zaudējot dzīvesbiedru, 2018. gadā tiesību aktos tika veikti būtiski grozījumi, paredzot, ka no 2019. gada 1. janvāra pensijas saņēmēja nāves gadījumā pārdzīvojušais laulātais, kurš saņem vecuma, invaliditātes, izdienas vai speciālo valsts pensiju, var saņemt pabalstu 50 % apmērā no pensijas, kas bija piešķirta mirušajam laulātajam.

Nākotnes perspektīvas un iespējamās reformas

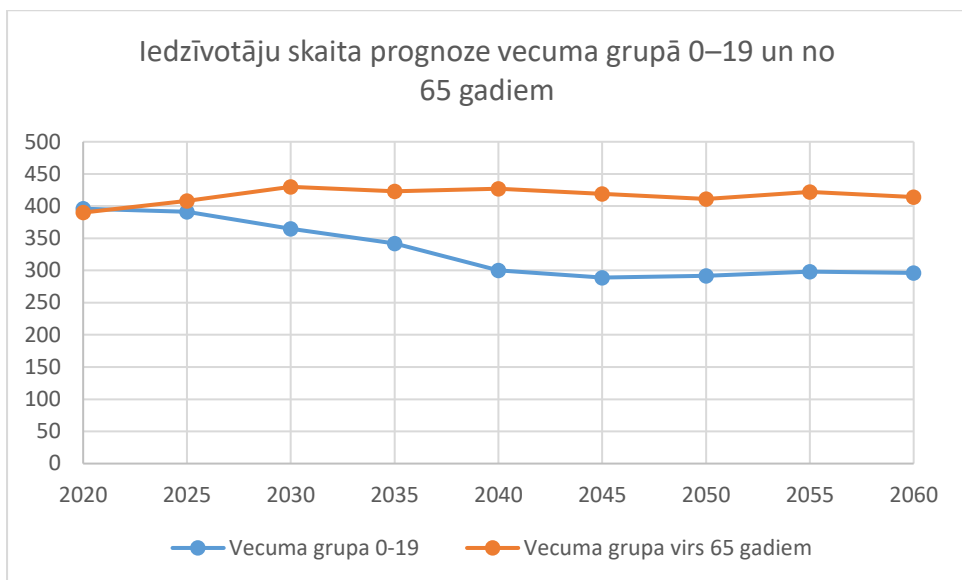
Ņemot vērā to, ka pensionāru īpatsvars Latvijā pakāpeniski pieaug, taču darba ņēmēju skaits nākotnē kritīsies, eksperti prognozē, ka pensiju apmērs pret vidējo algu valstī ievērojami samazināsies. Pašlaik pensijas apmērs attiecībā pret algu ir apmēram 40 %. Saskaņā ar Eiropas Komisijas prognozēm 2050. gadā paredzamais dzīves ilgums vīriešiem būs 78,5 gadi, sievietēm — 85,7 gadi, bet iedzīvotāju skaits būs 1,5 miljoni (Eiropas Komisija, 2018).

3. attēls. Iedzīvotāju skaita prognoze vecuma grupā 0–19 un no 65 gadiem

---

¹⁷ Sabiedrības iniciatīvu platforma www.manabalss.lv

Avots: Apvienoto Nāciju Organizācijas Ekonomikas un sociālo lietu departamenta iedzīvotāju dinamikas dati. <https://population.un.org/wpp/>

Kaut arī pietiekama sociālā nodrošinājuma radīšana vecumdienām ir sarežģīts uzdevums, viens no sistēmas uzlabojumiem ir gados vecāku cilvēku nodarbinātības veicināšana. Lai gan Latvijā nodarbinātība vecuma grupā no 60 līdz 64 gadiem ir virs ES vidējā rādītāja (71,6 %, salīdzinot ar ES 27 valstīs vidēji 66,5 %), barjera pietiekamiem ienākumiem vecumdienās ir vidējais algota darba ienākumu samazinājums darba tirgū, cilvēkiem novecojot. Saskaņā ar vadītāju atlases un personāla vadības uzņēmuma *Fontes* datiem augstāko līmeni darba alga sasniedz, kad darba tirgus dalībnieks ir vecumā ap 42–43 gadiem, un, pieaugot vecumam, tā samazinās (*Fontes*, 2020). Tas var ietekmēt arī pensijas lielumu, jo pirmspensijas periodā samazinās ienākumi un attiecīgi arī pensiju apdrošināšanas iemaksas.

Salīdzinot ar citām valstīm (*Eurostat* dati par 2014. gadu), tikai nedaudzās valstīs (Igaunijā, Latvijā un Polijā) vecuma grupā no 40 līdz 49 gadiem ienākumi ir par 10 % augstāki nekā ienākumi vecuma grupā 50-59 (ņemti vērā uzņēmumi, kas nodarbina vairāk nekā 10 darbinieku). Vīrieši saņem par 6,6 % vairāk nekā sievietes (*Fontes*, 2020), taču mazākā samaksas atšķirība ir starp augstākā līmeņa vadītājiem un pēdējo gadu laikā atšķirība ir mazinājusies. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem vidējā bruto alga vīriešiem un sievietēm 2020. gada 1. ceturksnī atšķīrās par 15,7 %.

Darba samaksas atšķirības pāraug nevienlīdzīgos pensiju apmēros. Tā 2019. gadā vidējā izmaksātā pensija sievietēm bija 327,51 eiro, savukārt vīriešiem 363,33 eiro, t.i., vidējā pensija sievietēm sasniedza 90 % no vidējās pensijas vīriešiem. Turklāt situācija nav mainījies pēdējos desmit gadus — arī 2010. gadā sievietēm izmaksātā pensija sasniedza 90 % no vidējās vīriešiem izmaksātās pensijas, savukārt sliktāka situācija tika novērota 2004. un 2005. gadā, kad pensija sievietēm sasniedza 85 % no pensijas vīriešiem. Mazākas pensijas sievietēm tiek skaidrotas ar mazāk aktīvu darba dzīvi. Faktiski sievietes tiek sodītas par to, ka dzīvo veselīgāk un vairāk uzņemas rūpes bērnu audzināšanā.

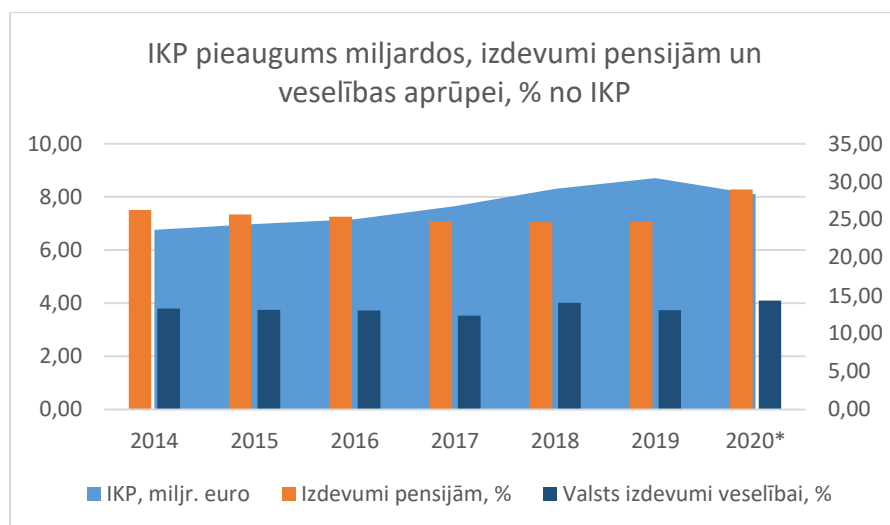
Ienākumu nevienlīdzība Latvijā ir būtiska problēma. Džini koeficients, ar ko novērtē ienākumu nevienlīdzību, Latvijā ir viens no augstākajiem ES — 2018. gadā tas bija 35,2 (ES vidējais: 30,9, augstākais rādītājs bija vēl tikai Bulgārijai (39,6) un Lietuvai (36,9)) (Centrālā statistikas pārvalde, 2020). Tomēr pensiju nevienlīdzība ir mazāk izteikta nekā darba samaksas nevienlīdzība, jo pensiju apmēru atšķirības ir mazākas nekā algu atšķirības.

Pensiju budžeta ilgtspēja

Pensiju sistēmas ilgtspēju izsaka arī tēriņos uz pensijām un veselības aprūpi kā procentos no IKP.

4. attēls. IKP pieaugums miljardos, izdevumi pensijām un veselības aprūpei, %

* Prognose 2020. gadam saskaņā ar Finanšu ministrijas ziņojumu “Par makroekonomisko rādītāju, ieņēmumu un vispārējās valdības budžeta bilances prognozēm 2021.–2023. gadā”

Veselības ministrijas prognoze 2019. gada beigās.

Saskaņā ar Eiropas Komisijas aplēsēm valstu bruto pensiju izdevumi ievērojami samazināsies. Ja pašlaik tie ir vidēji 8 % līmenī, tad 2060. gadā tie būs 5,6 %, bet 2070. gadā — 4,7 % (Eiropas Komisija, 2017). Tas skaidrojams galvenokārt ar pārdali starp sociālās apdrošināšanas shēmu un fondēto pensiju shēmu, gadu gaitā pamazām pieaugot pensiju 2. līmenī uzkrātā kapitāla nozīmei. Tādējādi mazināsies iemaksu aizvietojamības koeficients no pensiju 1. līmeņa.

To, ka Latvijā ir nepietiekams finansējums veselības aprūpei, ir uzsvērusi Pasaules Veselības organizācija, Eiropas Komisija un ESAO. Finansējuma trūkums ir cieši saistīts ar iedzīvotāju kopumā neapmierinošo veselības stāvokli, nelielo paredzamo dzīves ilgumu un nevienlīdzīgo piekļuvi pakalpojumiem. Latvijā ir viens no augstākajiem rādītājiem neapmierinātām vajadzībām pēc medicīniskās aprūpes (otrs augstākais pēc Igaunijas), proti, 2018. gadā 11,1 % personu vecumā no 16 gadiem ir norādījuši, ka viņiem ir neapmierināta vajadzība pēc medicīniskas pārbaudes vai ārstēšanas — ES 28 valstīs šis rādītājs bija vidēji 3,2 %. Ir dažādi iemesli, kāpēc vajadzības pēc medicīniskiem pakalpojumiem netiek apmierinātas, piemēram, to izmaksas (pārāk dārgi), attālums (pārāk tālu jādodas), savlaicīgums (gaidīšanas rindas), un tādējādi ir iespējams noteikt cēloņus ierobežotajai piekļuvei veselības aprūpes pakalpojumiem (*Eurostat* definīcija)¹⁸. Tēriņi veselības aprūpei 4,10 % līmenī ir gandrīz divreiz mazāki nekā vidēji ES 27 valstīs (ES 27 valstu vidējais rādītājs ir 7 %, un tikai Kīprā ir mazāki kopējie budžeta tēriņi — 2,7 % no IKP 2018. gadā).

Saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras datiem 2019. gada beigās sociālajā budžetā bija izveidojies uzkrājums 1,12 miljardu eiro apmērā. Salīdzinājumam: tēriņi pensijām 2019. gadā bija 2,15 miljardi eiro, bet bezdarbnieku pabalstiem — 131,9 miljoni eiro. Sociālā budžeta ieņēmumi 2019. gadā bija 3,05 miljardi eiro, un tika lēsts, ka gadā būtu iespējams uzkrāt 299,5 miljonus eiro.

Arodbiedrību loma

Valdība, Latvijas Darba devēju konfederācija un Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība (LBAS) darbojas Nacionālajā trīspusējās sadarbības padomē (NTSP). Pašlaik NTSP institucionālajā sistēmā aktīvi strādā

¹⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unmet_health_care_needs_statistics

septiņas apakšpadomes, kas veidotas atbilstoši skatāmo jautājumu tematikai. Viena no apakšpadomēm ir trīspusējās sadarbības Sociālās drošības apakšpadome. Kaut arī apakšpadomes loma ir drīzāk konsultatīva, tajā tiek pārrunāti visi aktuālie sociālā nodrošinājuma jautājumi. Ir arī vairākas citas komitejas un padomes sociālā nodrošinājuma jomā, piemēram, Sociālās iekļaušanas politikas koordinācijas komiteja ar dažādām iesaistītajām pusēm, tostarp sociālajiem partneriem.

Arodbiedrības piedalās ekonomiskās un sociālās attīstības programmu izstrādē, tiesību aktu izstrādes darba grupās, darba apstākļu uzlabošanas darba grupās, strādā pie tādiem jautājumiem kā obligātā sociālā apdrošināšana un sociālās garantijas, veselības aprūpe un nodarbinātība. Tomēr visām šīm grupām ir konsultatīva loma un sociālo partneru pieņemtie lēmumi nav saistoši.

Arodbiedrību loma ir drīzāk mērena. Tomēr attiecībā uz pensijām un iespējamajām pensiju sistēmas izmaiņām arodbiedrības ieņem aktīvāku nostāju nekā tādos jautājumos kā bezdarbs.

Arodbiedrību lomu var salīdzināt ar valdības opozīciju — tās drīkst izteikties, taču lēmumus pieņem citi. Tas pats ir attiecināms uz pensiju politikas īstenošanu un arodbiedrību iesaisti tajā. Tiek veidotas dažādas konsultatīvās platformas ar minimālu ietekmi. Vienlaikus arodbiedrību kapacitāte nav pietiekama, lai atspoguļotos sociālā nodrošinājuma jomas pārmaiņās. Rezultātā priekšplānā izvirzās organizācijas, kuru darbības joma ir tieši saistīta ar konkrēto jautājumu: pensiju jautājumos tās ir organizācijas, kas apvieno pensionārus, un to darbība ir visai pamanāma.

Piemaksas pie pensijām un dažādie viedokļi

Piemaksas ir paredzētas tam, lai mazinātu ienākumu nevienlīdzību un palielinātu pensijas tiem, kuri ir strādājuši laikā līdz 1996. gadam — vecuma pensiju saņēmējiem, kuri dzīvo Latvijā un kuru apdrošināšanas stāžs ir veidojies līdz 1995. gada 31. decembrim. Šajā grupā ir personas, kas pensionējušās no 2006. gada 1. janvāra līdz 2011. gada 31. decembrim (ja apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem).

Piemaksas apmērs par katru apdrošināšanas gadu ir 1,07 eiro (vai 1,61 eiro par katru apdrošināšanas gadu līdz 1995. gada 31. decembrim, ja vecuma pensija tika piešķirta līdz 1996. gada 31. decembrim). Kopš 2019. gada arī piemaksas pie pensijas tiek indeksētas — tāpat kā pašas pensijas ik gadu oktobrī (iepriekšējos gados piemaksa bija 1 eiro).

Gan Latvijas Pensionāru federācija, gan Tiesībsargs ir vērsušies pie Saeimas Sociālo un darba lietu komisijas, norādot uz netaisnību attiecībā uz piemaksām pie pensijas. Proti, piemaksas pie pensijām tikušas piešķirtas 360,7 tūkstošiem pensionāru, taču nav piešķirtas 82,9 tūkstošiem (2019. gada dati). Piemaksas pie pensijām par darba stāžu līdz 1995. gada 31. decembrim nav piešķirtas tiem pensionāriem, kuri devās pensijā 2012. gadā un vēlāk. Šāds lēmums tika pieņemts 2010. gadā ar mērķi ietaupīt sociālā budžeta līdzekļus, nosakot 2011. gada 31. decembri kā pensionēšanās termiņu piemaksas piešķiršanai. 2013. gadā Satversmes tiesa sprieda, ka valsts un likumdevēja rīcība ir bijusi likumīga un ka tiesību norma par pensiju piemaksām atbilst Satversmei (Satversmes tiesa, 2013). Pat Tiesībsargs atzina, ka piemaksa ir uzskatāma par papildu sociālo garantiju, t.i., ar to tiek īstenotas personu pagaidu tiesības. Jānorāda, ka Satversmes tiesas ieskatā nav izslēgta iespēja grozīt esošo tiesisko regulējumu. Valsts pienākums jebkurā ekonomiskajā situācijā ir nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus (Satversmes tiesa, 2013).

Tika izveidota darba grupa. Jāņem vērā, ka to pensionāru skaits, kuru apdrošināšanas stāžs ir veidojies laikā līdz 1995. gada 31. decembrim, katru gadu samazinās. Piemēram, tiem, kuri dosies pensijā šogad, divas trešdaļas apdrošināšanas stāža balstīsies sociālās apdrošināšanas iemaksās (ja apdrošināšanas

stāžs ir 40 gadu), savukārt apdrošināšanas stāžs līdz 1995. gada 31. decembrim būs 16 gadu. 2019. gadā Labklājības ministrija aprēķināja dažādu rīcības variantu izmaksas: piemēram, ja piemaksa tiktu piešķirta visiem pensionāriem, būtu nepieciešami papildu 85 miljoni.¹⁹ Pensionāru darba grupa atbalsta priekšlikumu piešķirt piemaksas pakāpeniski — sākumā par diviem gadiem (tiem, kuri devās pensijā 2012. un 2013. gadā), pēc tam paplašinot piemaksu piemērošanu uz personām, kuras pensionējās vēlāk. Kaut arī piemaksa ir papildu maksājums (nevis obligāts), tas rada nevienlīdzību starp tiem, kuri devās pensijā 2011. gada decembrī, un tiem, kuri pensionējās 2012. gada janvārī, pieņemot, ka visas personas, kuras saņem vecuma pensiju, ir vienādā situācijā. Turklāt piemaksas neietekmē sociālā budžeta tēriņus, jo tās izmaksā no valsts pamatbudžeta. Cits priekšlikums ietver pensiju piemaksu piešķiršanu pensijām līdz noteiktam apmēram.

Fondēto un privāto pensiju shēma kā izvēle?

Fondēto pensiju shēma tika plānota no 1996. gada un ieviesta 2001. gadā. Kaut arī kopējā iemaksas proporcija pensiju apdrošināšanai nemainījās līdz 1996. gadam un pēc tam, ir veiktas vairākas pārdales starp nefondēto pensiju shēmu un fondēto pensiju shēmu: sākotnējais sadalījums bija 18 % un 2 %, pēc tam — 12 % un 8 %, 2015. gadā — 15 % un 5 %, bet kopš 2016. gada tā ir noteikta attiecīgi 14 % un 6 % apmērā. ESAO ir atzinusi, ka fondēto pensiju iemaksu shēmai tiek piemērotas lielas komisijas maksas (ESAO, 2018). To ir atzinuši arī citi eksperti. Privātajiem brīvprātīgajiem pensiju fondiem nav noteikti komisijas maksu griesti.

Dodoties pensijā, sociālās apdrošināšanas sistēmas dalībniekiem, kuri ir veikuši iemaksas pensiju 2. līmenī, ir divas iespējas — pievienot fondēto pensiju shēmā uzkrāto kapitālu pensiju 1. līmenim, t.i., saņemt lielāku pensiju, vai par pensiju 2. līmeņa uzkrājumiem iegādāties mūža pensijas apdrošināšanas polisi. Eiropas Komisijas 2012. gada Fiskālās ilgtspējas ziņojumā ir secināts, ka nosacīto noteikto iemaksu sistēmas ilgtspējas riski ir zemi, ņemot vērā tās paredzamo balstīšanos līdzekļos, kas iegūti otrā pīlāra ceļā.

Papildus fondēto un nefondēto pensiju shēmām, kuras ir obligātas, ir arī brīvprātīgie pensiju fondi, kas savukārt tika ieviesti 1998. gadā. Tomēr aktivitāte tajos ir zema un pensiju 3. līmeņa dalībnieku skaits pieaug lēni. Saskaņā ar Finanšu nozares asociācijas datiem pensiju 3. līmenī uzkrājumus veido ap 296 tūkstošiem cilvēku (80 % ir individuāli dalībnieki, 20 % ir uzņēmumu darbinieki, par kuriem iemaksas veic darba devēji).²⁰ 2017. gadā Latvijā iemaksas privātajos pensiju fondos tika veiktas par 55 tūkstošiem darba ņēmēju 1026 uzņēmumos²¹, kas ir 6 % no visiem Latvijas darba ņēmējiem. Vidējā iemaksa par katru darba ņēmēju mēnesī bija aptuveni 4–5 % no vidējās bruto mēneša darba samaksas.

Pēc Finanšu nozares asociācijas domām, ar to nepietiek, lai līdz valstī noteiktajam pensionēšanās vecumam izveidotu pilnvērtīgus uzkrājumus (fondu dalībnieku vidējais vecums ir 48 gadi). Cilvēki piesakās dalībai pensiju 3. līmenī pārāk vēlu, kad jau tuvojas vecumdienas, tāpēc nav iespējams uzkrāt pietiekamu pensijas 3. līmeņa kapitālu. Tādējādi vidējais uzkrātais privātais pensiju kapitāls vienam pensiju plāna dalībniekam 2017. gadā bija tikai 1516 eiro. Finanšu nozares asociācija norāda, ka būtu vēlams veikt regulāras ikmēneša iemaksas 5–10 % apmērā no bruto mēnešalgas (Finanšu nozares asociācija, 2018). Turklāt kopš 2017. gada iemaksas, kuras tiek veiktas privātajos pensiju fondos, pamatojoties uz kolektīvo vai individuālo līgumu, un nepārsniedz 10 % no darba ņēmēja bruto algas, neapliek ar algas nodokļiem.

Latvijā darbojas divu veidu privātie pensiju fondi — slēgtie un atklātie. Par slēgta pensiju fonda dalībniekiem var kļūt fondu dibinājušā uzņēmuma vai organizācijas darbinieki. Arī arodbiedrības ir

¹⁹ Labklājības ministrijas aprēķini, veikti 2019. gadā par 2020. gadu.

²⁰ 2018. gada augusta dati. <https://www.financelatvia.eu/nozares-dati/produkti-un-pakalpojumi/>

²¹ <https://www.financelatvia.eu/nozares-dati/produkti-un-pakalpojumi/>

izveidojušas slēgtos pensiju fondus, pamatojoties uz kolektīvo līgumu. Latvijā ir slēgtais pensiju fonds "Pirmais Pensiju Plāns", kurā ir nedaudz mazāk kā 13 tūkstoši dalībnieku.

Pret otrā pīlāra obligāto fondēto pensiju shēmu ir vērsta kritika par tās pārlietu lielajām komisijas maksām. Ir izveidots neatkarīgs privāts jaunuzņēmums, kas piedāvā izdevīgus noteikumus un ievērojami zemākas komisijas maksas. Komisijas maksa ir atkarīga no izvēlēta pensiju plāna un arī no klienta statusa attiecīgajā bankā vai fondu pārvaldības uzņēmumā un uzkrājumu apmēra. Attiecīgi pensiju 2. līmeņa ienesīgums ir atkarīgs no izvēlēta fondu pārvaldnieka un ieguldījumu plāna (dinamiskā vai konservatīvā). Lai ierobežotu lielās komisijas maksas, kuru dēļ sarūk pensiju kapitāls, 2017. gada beigās likumdevējs ieviesa grozījumus tiesību aktos, paredzot, ka no 2019. gada komisijas maksa par gada plāniem ar ieguldījumiem akcijās (dinamiskajiem plāniem) nedrīkst pārsniegt 1,1 %, bet par gada plāniem, kas neparedz ieguldīt uzņēmumu akcijās (konservatīvajiem plāniem), — 0,85 %, salīdzinot ar iepriekšējām gada komisijas maksām attiecīgi 2 % un 1,5 %. Tomēr komisijas maksas par uzkrājumiem pensiju 3. līmenī (privātajos pensiju fondos) joprojām ir augstākās Eiropas valstu vidū. Pensiju sistēmai kļūstot privātai, mazinās pensiju sociālā drošība.

Valdība ir ieviesusi atbalsta mehānismu, lai veicinātu ieguldījumus pensiju 3. līmeņa fondos vai dzīvības apdrošināšanas fondos ar uzkrājumu termiņu vismaz 10 gadu. Lai mudinātu ieguldīt šajās shēmās, valdība ir paredzējusi ienākuma nodokļa izņēmumu ieguldījumiem minētajos fondos, ļaujot atgūt 20 % no samaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa, kas nepārsniedz 4000 eiro gadā. Šī mehānisma mērķis ir mudināt mājsaimniecības veidot uzkrājumus, jo īpaši ilgtermiņa uzkrājumus, kas papildinās pensiju 1. un 2. līmeni. Tomēr saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem par 2020. gada 2. ceturksni 29,3 % mājsaimniecību nav nekādu uzkrājumu un tikai 29,8 % no saviem uzkrājumiem varētu uzturēt savu dzīvesveidu un segt izmaksas ilgāk nekā 3 mēnešus.

Kopš 2020. gada otrā pīlāra pensiju kapitālu (valsts fondētās pensijas) iespējams mantot. Tas nozīmē, ka ikviens fondēto pensiju shēmas dalībnieks ir tiesīgs izvēlēties, kas notiks ar uzkrāto kapitālu pensiju 2. līmenī, ja dalībnieks nenodzīvos līdz vecumam, kad tiek piešķirta vecuma pensija: pievienot kapitālu citas personas 2. līmeņa pensijai, atstāt uzkrājumu mantojumā Civillikumā paredzētajā kārtībā; novirzīt kapitālu valsts pensiju speciālajam budžetam (lai būtu iespējams izmaksāt apgādnieka zaudējuma pensiju).

Likumdevēja skatījumā tas ir viens no veidiem, kā motivēt iedzīvotājus uzrādīt savus ienākumus un veikt sociālās apdrošināšanas iemaksas. Līdz šim, ja persona nenodzīvoja līdz pensijas vecumam, personas uzkrātais kapitāls tika ieskaitīts sociālās apdrošināšanas budžetā un izmantots, lai uz solidaritātes pamata izmaksātu pensijas citiem pensionāriem. Kaut arī VSAA īstenoja informatīvu kampaņu par iespēju mantot pensiju 2. līmeņa uzkrājumus, kampaņa neguva lielu uzmanību un ir pamats domāt, ka daudzi iedzīvotāji par šādu iespēju nemaz nezina. 2019. gadā vecuma grupā no 20 līdz 59 gadiem (darbspējas vecumā) miruši 4125 cilvēki, un lielākais mirušo skaits vecuma grupā no 50 līdz 59 gadiem bijis tuvāk pensijas vecumam.

Kopumā šī iniciatīva ir atzinīgi vērtējama. Vairums pensiju 2. līmeņa dalībnieku izvēlas uzkrāto kapitālu atstāt mantojumā Civillikumā paredzētajā kārtībā. Otrs populārākais variants ir pievienot uzkrāto kapitālu citas personas pensiju 2. līmeņa kapitālam.

Pensionāru pirktspēja

Līdz 2014. gadam Latvijā bija spēkā prasība par iztikas minimumu, taču vēlāk no tās atteicās, jo tika secināts, ka iztikas minimuma aprēķināšanas metode ir novecojusi un neatspoguļo faktisko situāciju. Pagaidām nav izstrādātas alternatīvas iztikas minimuma noteikšanai un Latvija vienīgā no Baltijas valstīm nav noteikusi iztikas minimuma standartu — pamatotu ienākumu līmeni, ar kuru persona Latvijā varētu izdzīvot.

Tādējādi, kad ir runa par pensionāru ienākumiem un pensijām, parasti tiek pieminēts nabadzības riska sliekšnis. Iepriekšējo iztikas minimumu 1991. gadā bija izstrādājis PSRS Uztura institūts, tāpēc ir saprotams, ka iztikas minimuma aprēķināšanas metodoloģija kādā brīdī pārstāja atbilst situācijai. Nākamais solis personas ienākumu izvērtēšanā ir minimālais ienākumu sliekšnis un personas atzīšana par trūcīgu.

Iepriekš ir bijuši centieni, tostarp no arodbiedrību puses, panākt iztikas minimuma algas ieviešanu. Cita starpā ir jānorāda, ka Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības līmenis ir zems — 2019. gadā veiktā pētījumā par iedzīvotāju finansēm, uzkrājumu veidošanu, budžeta plānošanu utt. tas tika novērtēts ar 21,7 punktiem no 99 iespējamajiem. Tajā pašā pētījumā ir konstatēts, ka 58 % respondentu nezina, kura ieguldījumu plāna dalībnieki viņi ir, 9 % to ir grūti pateikt, 73 % nezina, kādas ir uzkrātā kapitāla izmantošanas iespējas, dodoties pensijā (FKTK, 2019).

Pirktpējas paritātes rādītājs Latvijā 2018. gadā bija 0,71 no ES 28 valstu vidējā rādītāja, savukārt neto ienākumi 2018. gadā bija 33 % apmērā no ES 28 valstu vidējiem neto ienākumiem (2019. gadā šis rādītājs nedaudz uzlabojās un gandrīz sasniedza 35 %, balstoties uz datiem par māsaimniecībā dzīvojošām neprecētām personām bez bērniem). Analizējot pensiju saņēmēju maksāspēju saskaņā ar pirktpējas paritātes rādītāju, tika noteikts, ka 2019. gadā viens pensionārs par savu pensiju varēja iegādāties vidēji 31,4 kg sviesta mēnesī; salīdzinājumam — strādājoša persona varēja iegādāties 71 kg sviesta. Ja ir runa par citiem pārtikas produktiem, pensionāru pirktpēja pēdējo desmit gadu laikā ir pieaugusi, izņemot noteiktus pārtikas produktus, kuru cenas ir mainījušās globālu pārmaiņu un pieprasījuma rezultātā.

Ienākumu nevienlīdzība senioru vidū ir viena no lielākajām ES dalībvalstīs (5,07), taču nedaudz mazāka nekā sabiedrībā kopumā (6,78).

Iespējamās reformas un ieteikumi

Pēc arodbiedrību domām, tikai būtisks algu pieaugums varētu palielināt pensiju sistēmas ilgtspēju, jo maza atalgojuma gadījumā, kad darba ņēmējiem ir jādomā par pašreizējām vajadzībām, nav iespējams domāt par vecumdienām. Tāpat jānorāda, ka pensijas apmērs attiecībā pret algu 40 % tiek aprēķināts pret vidējo algu valstī, savukārt šī vidējā alga ir trešā zemākā ES dalībvalstu vidū. Zemāka tā ir tikai Bulgārijā un Rumānijā. Cita starpā Latvijā ir zemākā minimālā alga Baltijas valstīs un tā pēdējo reizi tika palielināta 2018. gadā no 380 eiro līdz 430 eiro (2021. gadā minimālā alga būs 500 euro).

Ņemot vērā to, ka liela daļa darba ņēmēju veic sociālās apdrošināšanas iemaksas no minimālās algas, minimālās algas straujāka palielināšana būtu veids, kā sekmēt lielāku iemaksu veikšanu un pensiju kapitāla uzkrāšanu. Minimālās algas pieaugums no 430 līdz 500 eiro mēnesī (par 16,3 % mēnesī) var sekmēt pensiju pieaugumu par 13,7 % mēnesī (par piemēru ņemot 20 gadus vecu personu, kura saņem minimālo darba algu un kurai vēl nav uzkrājumu pensiju 1. un 2. līmenī). Ieguvums ir mazāks, ja darba ņēmējam ir 30 gadu un viņš ir maksājis iemaksas no minimālās algas jau 10 gadus (aptuveni 10 % — autora aprēķinos nav ņemta vērā pensiju kapitāla indeksācija). Algotu darbinieku un pašnodarbinātu personu mazie ieņēmumi ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc nav iespējams nodrošināt pietiekamu sociālo aizsardzību un pensijas.

No otras puses, galvenais cēlonis pensiju atšķirībām pēc dzimuma ir darba samaksas atšķirības vīriešiem un sievietēm darba dzīves laikā. Tādējādi risinājums ir meklējams jau nodarbinātības laikā, veicinot līdzvērtīgu darba samaksu vīriešiem un sievietēm par vienlīdz nozīmīgu darbu; otrkārt, ir jādomā par veselības aprūpi un veselības aprūpes pakalpojumu savlaicīgu pieejamību, būtiska nozīme ir preventīvajiem pasākumiem.

Pašlaik sociālais nodoklis vispārējā nodokļu režīmā ir 34,09 %, no tā 25,09 % maksā darba devējs, bet 11,0 % — darba ņēmējs. Pēdējoreiz sociālās apdrošināšanas iemaksas tika celtas 2018. gadā nodokļu

reformas rezultātā, kurā bija iesaistīti arī sociālie partneri. Sociālās apdrošināšanas nodoklis tika paaugstināts par 1 %, darba ņēmēju un darba devēju iemaksām pieaugot par 0,5 procentpunktiem. Šo izmaiņu mērķis bija palielināt veselības aprūpes jomai pieejamo finansējumu, t.i., 1 % no kopējās obligāto iemaksu likmes tiek novirzīts veselības aprūpes pakalpojumu finansēšanai. Sākotnēji bija paredzēts, ka piekļuve veselības aprūpes pakalpojumiem būs atkarīga no nodokļu nomaksas, tādējādi mazinot ēnu ekonomikas izplatību. Tomēr, mainoties politiskajai vadībai, no šīs idejas atteicās, pamatojot atteikšanos ar apsvērumu, ka veselības aprūpei ir jābūt pieejamai ikvienam un nedrīkst notikt iedzīvotāju diskriminācija, balstoties uz viņu maksājumiem. Jāteic, ka līdz ar sociālās apdrošināšanas iemaksu celšanu problēma nav pazudusi: joprojām veselības aprūpes jomai nepietiek līdzekļu, kā rezultātā pakalpojumi nav viegli pieejami, īpaši vecākiem cilvēkiem, kuriem nav darba devēja apmaksātu veselības apdrošināšanas polišu.

Ēnu ekonomikas īpatsvars joprojām ir augsts. Tādējādi varam runāt par iemaksu taisnīgumu un līdzvērtīgumu, kā arī pakalpojumu pieejamību tiem, kuri maksā nodokļus, un tiem, kuri to nedara. Lai palielinātu veselības aprūpei pieejamo finansējumu, pašlaik notiek plaša diskusija par nodokļu pārdali, kas būtu drīzāk matemātiska pārdale, nevis nodokļu sloga pieaugums. Arodbiedrības atbalsta darbaspēkam piemērojamo nodokļu samazināšanu, un tikmēr notiek sarunas par veselības aprūpei paredzētā finansējuma palielināšanu.

Viens no pasākumiem ir arī aktīvas nodarbinātības pasākumi, kas paredzēti gados vecākiem cilvēkiem. Gados vecāku cilvēku nodarbināšana palielina viņu pensijas uzkrājumus, kas nozīmē arī lielākas pensijas, jo tās tiek pārrēķinātas katru gadu, balstoties uz iepriekšējā gadā veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām. Tomēr viens no iemesliem, kāpēc pensionāri izvēlas strādāt, ir zemie ienākumi un mazās pensijas. Attiecīgi pats fakts, ka pensionāri pelna papildu naudu, lai varētu segt visus maksājumus, ir neētisks un cilvēka cieņu aizskarošs. Ja persona ir strādājusi visu dzīvi un taisnīgi nopelnījusi pensiju, valstij vajadzētu gādāt, lai šai personai nenāktos strādāt. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 11 % pensionāru vecumā no 65 gadiem nav varējuši uzturēt savos mājokļos siltumu naudas trūkuma dēļ, savukārt 60,4 % nav varējuši segt neparedzētus izdevumus.

Lai saņemtu pensiju, ir jāmaksā nodokļi. Tomēr strādājošajiem ir atšķirīgi priekšstati par solidaritāti un nodokļu godīgu nomaksu. Vienlaikus kopējais nodokļu slogs varētu būt pārāk liels, lai maksātu sociālās apdrošināšanas iemaksas. Ņemot vērā to, ka pašnodarbinātas personas nav apdrošinātas bezdarba gadījumam, nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimību gadījumiem, taču nodokļu likme ir gandrīz tāda pati kā vispārējā nodokļu režīmā, likmi vajadzētu samazināt (tomēr mazākas iemaksas nozīmē arī mazāku apdrošināšanu un pensiju). Tā varētu mudināt pašnodarbinātos veikt sociālās apdrošināšanas iemaksas, tostarp pensiju kapitālā, no lielāka ienākuma, nevis tikai no minimālā apmēra (minimālās algas).

Pensiju sistēma nav noslēgta un tās darbības nosacījumi un rezultāti ir jāskata saistībā ar citu sistēmu nosacījumiem, kuras var skart un skar tagadējo un nākotnes pensionāru labklājību. Kaut arī ikviens pats atbild par savu dalību sociālā nodrošinājuma sistēmā, ir pamatlietas, kuras jānodrošina valstij. Viena no tām ir pienācīga veselības aprūpe, kas ļauj sagaidīt vecumdienas kvalitatīvi un cieņpilni. Tāpēc ir neloģiski piesaistīt pensionēšanās vecumu paredzamajam dzīves ilgumam, jo par pamatu būtu jāņem veselīgas dzīves ilgums. Arodbiedrība vienmēr norāda, ka pensijas vecumu nevajadzētu skatīt nodalīti no piekļuves veselības aprūpes pakalpojumiem, paredzamā dzīves ilguma un dzīves kvalitātes.

Uz nabadzības riska sliekšņa esošo pensionāru īpatsvars ir ļoti liels — 53,8 %. Ar lielāko nabadzības risku saskaras vientuļie pensionāri. Turklāt sociālie pabalsti nedarbojas pietiekami efektīvi, jo nabadzības apdraudēto pensionāru īpatsvars saglabājas ļoti liels pat pēc sociālo pabalstu saņemšanas — 47,9 %.

Dažos gadījumos cilvēkiem nav piekļuves vajadzīgajai informācijai un pat tad, ja piekļuve ir, tas nenozīmē, ka viņi paši spēj veikt aprēķinus (piemēram, informācija par uzkrājumiem pensiju 1. un 2. līmenī ir atrodama atsevišķi utt.).

Viens konkrēts ieteikums būtu samazināt minimālo darba stāžu, kas nepieciešams, lai saņemtu minimālo pensiju. Pašlaik minimālais darba stāžs ir 15 gadu. Šo ideju atbalsta arī ESAO. Cits ieteikums ir saistīts ar rentabilitāti, kā arī pārvaldības un valsts fondēto pensiju darbības efektivitāti (otrais pīlārs). Fiskālā ilgtspēja būtu vērtējama vienā kontekstā ar veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību un tiem atvēlētajiem līdzekļiem. Tāpat pastāv risks, ka varētu mazināties pensiju relatīvā vērtība.

Arodbiedrības ir pret darbaspēkam piemērojamo nodokļu paaugstināšanu, taču viens no risinājumiem būtu samazināt iedzīvotāju ienākuma nodokli, lai uz tā rēķina palielinātu sociālās apdrošināšanas iemaksas. Vienlaikus ir jāstiprina uzticēšanās sociālā nodrošinājuma sistēmai.

Latvijā ir liels ēnu ekonomikas īpatsvars un liela daļa darba ņēmēju nemaksā sociālās apdrošināšanas iemaksas, tostarp neveido uzkrājumus nākotnes pensijai. Par to liecina arī iekasēto nodokļu apjoms pret IKP. Iekasēto nodokļu apjoms pret IKP ir viens no mazākajiem ES (2018. gadā tas bija aptuveni 31,4 % no IKP, kamēr ES 28 valstīs tas bija vidēji 40,3 %). Zemais iekasēto nodokļu apjoms ir ēnu ekonomikas darbības rezultāts, savukārt darbaspēkam piemērojami nodokļi Latvijā ir lielākie Baltijas valstīs un neveicina izklūšanu no ēnu ekonomikas. Uz lielo nodokļu slogu darba ņēmējiem ir norādījusi arī Eiropas Komisija, jo īpaši attiecībā uz zemu atalgotiem darbiniekiem (Eiropas Komisija, 2019).

Tas ir sarežģīts jautājums, kas sākas ar darba tirgus politiku un beidzas ar nepieciešamību uzlabot valsts pārvaldi (tostarp valsts pārvaldē strādājošo skaitu). Tāpat ir jāņem vērā digitalizācijas un robotizācijas ietekme uz darba tirgu.

Arodbiedrība uzskata, ka sociālo iemaksu pieaugumam budžetā ir nepieciešama straujāka algu izaugsme. Lielākiem ieņēmumiem no sociālās apdrošināšanas iemaksām būtu jābūt fiskālās ilgtspējas galvenajam virzītājspēkam. Tas nozīmē arī darba tirgus politikas aktivizēšanu cīņai ar ēnu ekonomiku un aplokšņu algām (viens no piemēriem ir nozaru koplīgumi, kas paredz minimālo algu nozares līmenī — Latvijā kā piemērs minama būvniecības joma).

Sociālās apdrošināšanas iemaksas nav uztveramas kā sociālais nodoklis, bet gan kā apdrošināšanas iemaksas dažādiem gadījumiem, tostarp katrs darba ņēmējs maksā sociālās apdrošināšanas iemaksas 20 % apmērā nākotnes pensijas uzkrājumam. Turklāt ikvienam pašam būtu jāuzņemas zināma atbildība par saviem ieguldījumiem nākotnes labklājībā. No otras puses, valsts un pašvaldību sociālais atbalsts un sociālais dienests sniedz palīdzību tiem, kuru darba dzīvē bijuši ievērojami pārrāvumi, un tiem, kuru iemaksas ir bijušas pārāk mazas, lai nodrošinātu cieņpilnas vecumdienas. Satversmes 109. pantā ir paredzēts, ka valstij jārada tādi apstākļi, lai persona varētu piedzīvot cieņpilnas vecumdienas, tostarp ir jāsniedz pietiekams atbalsts.

Informētība par pensiju kapitāla uzkrājumu nozīmi pensiju 1. un 2. līmenī ir vērtējama kā nepietiekama — cilvēki pilnībā neizprot, ar kādu pensiju varēs rēķināties nākotnē. 2019. gadā valsts pārvaldes pakalpojumu portālu latvija.lv, kur ikviens var noskaidrot savus pensiju kapitāla uzkrājumus 1. un 2. līmenī, apmeklēja 692 tūkstoši cilvēku (personu skaits, kuras autentificējās gada laikā), savukārt valsts fondēto pensiju shēmas (pensiju 2. līmenis) dalībnieka konta pārskatu pieprasīja 248 tūkstoši cilvēku, bet mazāk nekā 225 tūkstoši cilvēku pieprasīja informāciju par prognozēto pensijas apmēru (1. līmeņa) (VRAA, 2017). Turklāt informācija par prognozēto pensijas apmēru nav pilnīga, jo aprēķinos netiek ņemti vērā pensionēšanās vecuma gadi no informācijas pieprasīšanas brīža. Tomēr interesentu skaits ir ievērojami pieaudzis kopš 2018. gada, kad valsts fondēto pensiju shēmas (pensiju 2. līmenis) dalībnieka konta pārskatu pieprasījuši mazāk nekā 138 tūkstoši cilvēku, bet informāciju par prognozēto pensijas apmēru — nedaudz vairāk kā 148 tūkstoši. Jānorāda, ka tika

uzskaitītas pakalpojumu pieprasīšanas reizes, nevis unikālo lietotāju skaits — unikālo lietotāju skaits var būt mazāks. Informācijas iegūšanas un atgriezeniskās saites sniegšanas iespējas vajadzētu popularizēt, lai cilvēki izprastu savas nākotnes perspektīvas (VRAA, 2018).

ESAO eksperti aicina ievērojami palielināt minimālo pensiju — no 8 % no vidējās darba algas līdz ESAO vidējam rādītājam 20 % (ESAO, 2018). Tas nozīmē, ka minimālā pensija būtu jāpalielina aptuveni divas ar pusi reizes. Ņemot vērā to, ka pensijas tiek indeksētas katru gadu oktobrī, indeksēšanu vajadzētu piemērot arī minimālajai pensijai — vismaz atbilstoši laika gaitā notiekošajām izmaiņām patēriņa cenu indeksā.

Aizvien vairāk Eiropas valstu ievieš grozījumus savos darba likumos, iekļaujot prasību par darba devēja obligātām iemaksām privātos pensiju fondos par saviem darbiniekiem (Finanšu nozares asociācija) vēl papildus mēneša darba samaksai. Latvijā prasība veidot privātus pensiju 3. līmeņa uzkrājumus ir iekļauta, piemēram, Dzelzceļa likumā, paredzot, ka Ministru kabinets savos noteikumos norāda noteiktas dzelzceļa speciālistu profesijas. Šī prasība ir iekļauta arī dzelzceļa uzņēmuma “Latvijas dzelzceļš” koplīgumā. Koplīgums uzņēmuma līmenī vai ģenerālvienošanās nozares līmenī ir labs instruments, kā vest sarunas un stiprināt darba devēju pienesumu pensiju 3. līmenim, lai nodrošinātu darbiniekiem pienācīgas vecumdienas.

Avoti

Bertelsmann Stiftung, 2018. *Pensions Report. Sustainable Governance Indicators*. Pieejams:

https://www.sgi-network.org/docs/2018/thematic/SGI2018_Pensions.pdf

CSP, 2020. Ienākumi un dzīves apstākļi Latvijā 2019. gadā. Pieejams:

<https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/nabadziba/meklet-tema/413-ienakumi-un-dzives-apstakli-latvija-2019-gada>

EM, 2020. Ekonomikas ministrija. Informatīvs ziņojums. Par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm. Pieejams:

https://www.em.gov.lv/lv/ekonomikas_attistiba/darba_tirgus/videja_un_ilgtermina_darba_tirgus_prognozes/

Eiropas Arodbiedrību konfederācija (ETUC), 2019. *European challenges for pension adequacy. Background paper by Igor Guardiancich, Feliciano Iudicone, David Natali, Michele Raitano. ETUC SociAll*

Eiropas Komisija, 2018 (2017). *The 2018 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070). Latvian Country Fiche on Pension Projections 2017*. Pieejams:

https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/2018-ageing-report-economic-and-budgetary-projections-eu-member-states-2016-2070_en

Eiropas Komisija, 2018. *The 2018 Ageing Report. Economic & Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2016-2070), Institutional paper 079 | May 2018*. Pieejams:

https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/2018-ageing-report-economic-and-budgetary-projections-eu-member-states-2016-2070_en

Eiropas Komisija, 2019. Padomes Ieteikums par Latvijas 2019. gada valsts reformu programmu un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2019. gada stabilitātes programmu. Pieejams:

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-specific-recommendation-commission-recommendation-latvia_lv.pdf

Finanšu nozares asociācija, 2017. Pensiju fondu apskats Nr. 24. Pieejams:

<https://www.financelatvia.eu/nozares-dati/produkti-un-pakalpojumi/>

FKTK, 2019. Finanšu un kapitāla tirgus komisija, SIA "Aptauju centrs". Latvijas iedzīvotāju finanšu pratība. Pieejams:

http://klientuskola.lv/images/Publikācijas/PDF/Zinojums_Finansu_pratiba_2019_F.pdf

Fontes, 2020. Ko patiesībā nozīmē elastība darba vidē. Kā tas ietekmē karjeru sievietēm un vīriešiem. Prezentācija no LABS semināra 2019. gada 1. novembrī.

Kāpēc vecuma pensijai ir svarīgs 30 gadu darba stāžs? <https://lvportals.lv/skaidrojumi/297654-kapec-vecuma-pensijai-ir-svarigs-30-gadu-darba-stazs-2018>

Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2007. Spriedums lietā Nr. 2006-13-0103. 04.01.2007. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases>

Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2013. Spriedums lietā Nr. 2012-12-01 13.02.2013. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/>

NVA, 2020. Pārskats par bezdarba situāciju valstī (jūnijs), 2020. gada 27. jūlijs. Pieejams: <https://www.nva.gov.lv/lv/bezdarba-statistika>

ESAO, 2018. *Pensions at a Glance: Latvia*

ESAO, 2019. *Pensions at a Glance 2019*.

Saeimas analītiskais dienests, 2018. Tiesību un speciālo pensiju noteikšanas prakse Eiropā. Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/publikācijas-un-petījumi>

Sauka, Latvijas Būvuzņēmēju partnerība, 2020. Ēnu ekonomika un reputācija Latvijas būvniecības nozarē. Pieejams: <https://www.sseriga.edu/shadow-economy-study-construction-industry>

SKDS, 2020. Latvijas iedzīvotāju vīrs darbaspējas vecuma veselību ietekmējošo paradumu un funkcionālo spēju pētījums. Pieejams: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/petijums_2020_Latv_iedz_virs_darbaspejas_v_ecuma_veselib_ietekmej_parad_un_funkcionalo_speju_petijums.pdf

VRAA, 2018. Valsts reģionālā attīstības aģentūra, e-Ziņas. Statistika par 2018. gadu. Pieejams: <https://www.latvija.lv/lv/Statistika>

VRAA, 2019. Valsts reģionālā attīstības aģentūra, e-Ziņas. Statistika par 2019. gadu. Pieejams: <https://www.latvija.lv/lv/Statistika>

